

A Magyar Ornithologiai Központ kiadványa.

Melléklet az «Aquila» 1918. évi XXV. jubileumi kötetéhez

**A KÓCSAG HAJDANI
ÉS JELENLEGI FÉSZKELŐTELEPEI
MAGYARORSZÁGON**

IRTA

SCHENK JAKAB

A M. O. K. ADJUNKTUSA

KÉT TÉRKÉPMELLÉKLETTEL ÉS 24 TÉRKÉPPEL

BUDAPEST

M. ORNITHOLOGIAI KÖZPONT

1918

ELŐSZÓ.

A világháború kellős közepén fogtam hozzá két kócsagfajunk hajdani és jelenlegi elterjedési viszonyaira és állományára vonatkozó tanulmányom megírásához. Az a gondolat vezérelt, hogy az eljövendő béke idejéig tisztázom a kérdést, úgy hogy azonnal hozzáfoghassunk a még meglevő kócsagállomány megmentéséhez, és pedig részben állami támogatással és törvényhozás által, részben pedig a «Magyar Természettudományi Szövetség» megalapítása útján.

Különféle okok késleltették tanulmányom megjelenését,¹ s midőn most a világháború felszámolása közben végre, mint az «*Aquila*» jubileumi kötetének melléklete napvilágot láthat, már gyökeresen megváltozott viszonyokkal állunk szemben.

Szent István koronája már nem élő valóság, a mely varázsával ezer esztendő vészszivatarain át összetartotta ezt az országot, hanem csak muzeumi ereklye. A világháború forgószele elsodorta mellőlünk nyolczszáz év óta velünk együttélő társorszáგunkat, Horvátországot s ezzel ARANY JÁNOS szavaival élve: «megindult a nagy kő, ki tudja, hol áll meg s kit hogyan talál meg.»

Vajjon lesz-e módjában az országnak, hogy továbbra is az eddigi mértékben áldozhasson a tudománynak s különösen a madártannak!!...

Vajjon mi marad a még jelenleg kimutatott kócsagállományunkból!!... Hiszen Horvátország különválásával a kis kócsag megszűnt hazánk fészkelő madara lenni. Hajdani kócsagtanyáink legjelentékenyebb része pedig a vitás területeken van, vajjon mi marad nekünk belőlük!

Bármilyen változások is következzenek azonban, most már nem változtatok tanulmányomon. A kócsagkérdés megoldása nem tisztára magyar kérdés és nem függ az országok határaitól, hanem azok műveltségi fokától. Ha módunk lesz rá — mi megteesszük a magunkét kócsagállományunk megmentésére — ha — ne adj Isten — nem volna rá módunk,

¹ Részben megjelent a Természettudományi Közlöny 1917. évfolyamában a 665—663. füzetben, térképek és az irodalmi források kimutatása nélkül.

úgy legyen ez a munka is egyik búcsúemléke annak a kornak, a melyben a magyar madártan sokat ígérő fejlődésnek indult, a melyet azonban most is — mint eddig még mindig — épen virágjában akasztott meg a magyarság ezeréves történetében mindig következetesen olyankor megjelenő balsors, a mikor tüneményes föllendülés után az ezredéves szenvedésektől való megmenekedést, a föltámadást, az oly forrón sóvárgott boldog jövőndőt várná a nemzet. E helyett mindig új küzdelmek, mindig nagyobb megpróbáltatások jöttek. Vajjon most is így lesz-e?!...

Budapest, 1918 november havában.

Schenk Jakab.

TARTALOMJEGYZÉK.

I. FEJEZET.

Magyarország hajdani vizimadár-világának pusztulása és ennek okai.

Pusztuló és kulturmadarak. — A kócsagpusztulás okai az üldözés és a vízszabályozások. — A kócsag sohasem volt hazánk tömeges lakója, de a hajdani állomány lényegesen nagyobb volt a mainál. — Legrégibb adatok. — Irodalmi források: <i>Marsili, Bél Mátyás, Grossinger, Naumann, Landbeck, Löbenstein, Tobias és Fritsch, Hanák, Lázár K., Hodek E.</i>	Oldal 7
--	------------

II. FEJEZET.

A hajdani és jelenlegi nagy kócsagtelepek.

A titeli rét vagy Bjeloblato. — Fehér mocsár. — A lukácsfalvi Fehértó és Carska Bara. — Az aldunai vagy oppovai rét. — A zimonyi Gém- és Hadisziget. — Az Obedszka Bara. — A Fenečka Bara. — A kőgyvári mocsár. — A bellyei uradalom. — A Kisbalaton. — A fonyódi Nagyberék. — A Fertő. — A Hanság. — Csongrád vidéke. — A Nagy Sárrét. — A Kis Sárrét. — Szeged vidéke. — A lökösi rét Tiszalökön. — Az Ecsedi láp. — A hajdani és jelenlegi állomány számszerű összesítése	22
---	----

III. FEJEZET.

A hajdani és jelenlegi kis kócsagtelep.

Az Obedszka Bara. — Az adonyi sziget. — A Kisbalaton. — A fonyódi Nagyberék. — Kőgyvár. — Titel vidéke. — A zimonyi Gém- és Hadisziget. — A pancsovai szigetek és Hujasziget. — Kevevára vidéke. — A Fehér mocsár. — Szeged. — Hódmezővásárhely. — Csongrád. — Nagy- és Kis Sárrét. — Tiszaigar. — Az Ecsedi láp. — A hajdani és jelenlegi állomány számszerű összegezése... ..	53
---	----

IV. FEJEZET.

A magyar kócsagpusztulás okai.

A létföltételek megváltozása a vízszabályozás következtében. — Évezredes üldözés a dísztollakért. — A vadászat szerepe. — Orvvadászok. — A pákász. — A dísz- tollvadászok. — <i>Hodek</i> szerepe. — <i>Kalbermatten</i> báró és <i>Berger</i> rablójáratái ...	61
--	----

V. FEJEZET.

A kócsagkérdés nemzetközi állása.

Oldal

A kócsag mindenütt pusztul az egész világon. — A dísztollvadászok pusztításai. —	
A dísztollpiacok forgalma. — Évente legalább 50.000 kócsag pusztul el. —	
A pusztulás oka a divat. — Küzdelem a divat ellen. — Kócsagvédelmi terü-	
letek	64

VI. FEJEZET.

A magyar kócsagok védelme és megmentése.

Büntető rendelkezések. — A meglevő telepek fönntartása kormányintézkedések és a	
Természetvédelmi Szövetség megalakítása révén. — Dísztollbéhozatal megszün-	
tetése és a hazai dísztollipar megszervezése. — Kócsagtenyésztés	67

A TÉRKÉPEK JEGYZÉKE.

1. A titeli rét vidéke 1700 körül	11
2. A Tisza alsó folyásának és torkolatának mocsárvilága 1700 körül	15
3. A Tiszatorkolat vidéke az 1880-as évek elején	18
4. A Tiszatorkolat vidéke a hajdani mocsarak lecsapolása után	19
5. A hajdani Fehér tó és Fehér mocsár az 1880-as évek elején	24
6. Az Alduna mocsárvilága 1700 körül	25
7. Az aldunai árterület a Gém-, Hadi-, Huja- és Pancsovai szigetekkel a jelenben	27
8. Az Obedszka Bara	29
9. A Fenečka Bara	30
10. A kologyvári ősmocsár a lecsapolás előtt	32
11. A kologyvári ősmocsár a lecsapolás után	33
12. A bellyei uradalom mocsárvilága	35
13. A Kisbalaton az 1890-es években	38
14. A Kisbalaton 1915-ben	39
15. A fonyódi Nagyberék	40
16. A Fertő	43
17. A Hanság	44
18. Csongrád vidéke	46
19. A Nagy Sárrét az 1880-as évek elején	46
20. A Nagy Sárrét a jelenben	47
21. A Kis Sárrét az 1880-as évek elején	48
22. A lökösi rét Tiszalökön az 1880-as évek elején	49
23. Az ecsedi láp a lecsapolás előtt	50
24. Az adonyi gémes-sziget	54

TÉRKÉP-MŰMELLÉKLETEK.

- I. Magyarország hajdani és jelenlegi nagy kócsagtelepei.
- II. Magyarország hajdani és jelenlegi kis kócsagtelepei.

MAGYARORSZÁG

Jelenlegi és hajdani

NAGYKÓCSÁG

(HERODIAS ALMA)

TELEPEINEK TÉRKÉPE.

Élelmiszerárak:

Jelenlegi FÉSZKÉLTÉLEP 10 PÁRIG.

Hajdani FÉSZKÉLTÉLEP:

1-10 PÁRIG.

10-50 PÁRIG.

50-100 PÁRIG.

Szerkesztette:
SCHENK JAKOB
a Magyar Képeslap
szolgálatára
1917

KARTE DER heutigen und einstigen BRUTKOLONIEN DES EDELREIHERS (HERODIAS ALBA) in UNGARN.

Entworfen von
JAKOB SCHENK
Adjunkt des k. u. k. Kunst. Centralb.
1917.

Zeichenerklärung:

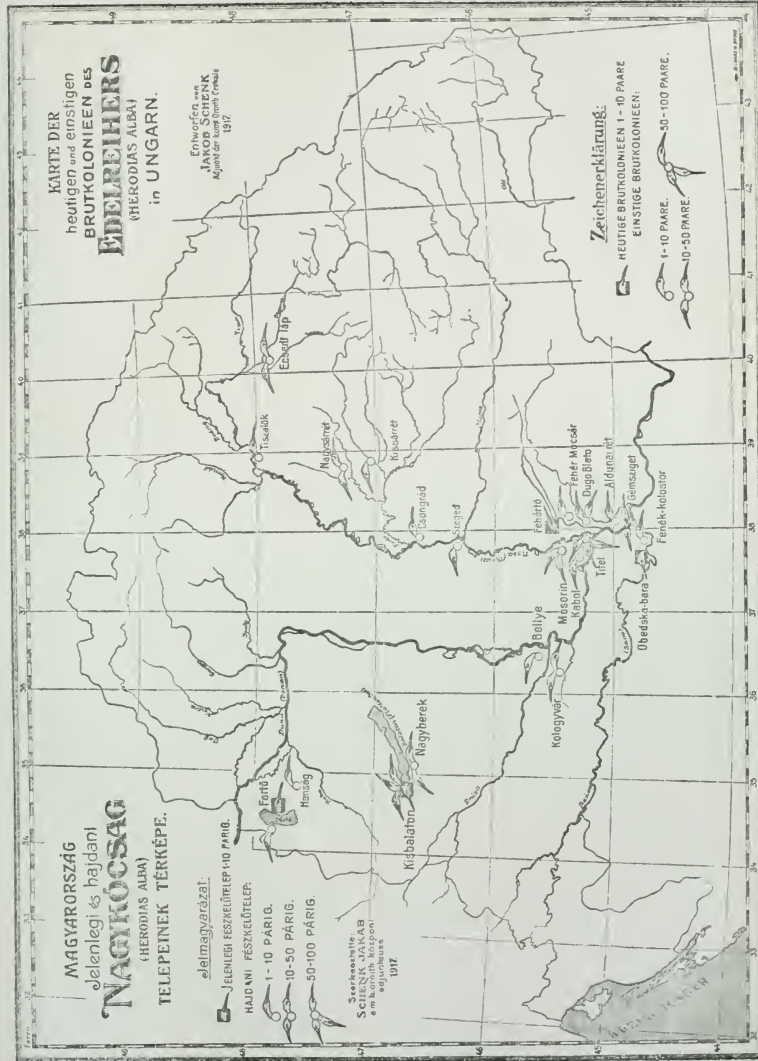
HEUTIGE BRUTKOLONIEN 1-10 PAARE

EINSTIGE BRUTKOLONIEN:

1-10 PAARE.

10-50 PAARE.

50-100 PAARE.

I. FEJEZET.

Magyarország hajdani vizimadárvilágának pusztulása és annak okai.

A míg a magyar állatvilágra vonatkozó történeti kutatás, melynek tárgya az egyes fajok állományának, a különböző korszakokban végbe ment térfoglalásnak vagy térvesztésének s ezek okainak a megállapítása, még alig jutott túl a kezdeten, addig ennek a madárvilágnak egyik igen jelentékeny része már pusztulóban van, sőt számos tagját már a kiveszés, a végpusztulás veszélye fenyegeti. Ezeket a fajokat közös névvel pusztuló fajoknak nevezhetjük s vesztüket okozza egyrészt az üldöztetés, másrészt az, hogy a kultúra által gyökeresen megváltoztatott viszonyokhoz alkalmazkodni nem tudnak. A kulturfajok ezekkel ellentétben nemcsak hogy alkalmazkodnak a kultúra által teremtett új viszonyokhoz, hanem sokszorosan hasznos nélkülözhetetlen munkásokként szegődnek ennek a kultúrának a szolgálatába, a miért védelemben részesülnek, úgy hogy hova-tovább mindnagyobb mértékben foglalják el a pusztuló fajok hajdani megélhetési területeit.

Habár a tudomány szempontjából épen olyan fontos és érdekes a kulturfajok térfoglalási, mint a pusztuló fajok térvesztéségi folyamatának az ismerete, az utóbbinak a kutatása jelenleg mégis sokkalta sürgősebb és fontosabb. Sürgősebb főleg azért, mert nem egy fajra nézve már itt az utolsó pillanat, a mikor még megállapíthatók a jelen kor, valamint a közelebbi múlt elterjedési viszonyai, a melyek ismerete pedig nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a szájhagyományokban élő s az irodalomban található, sokszor lényegesen ellentétes adatok alapján megszerkeszthessük a faj hajdani elterjedésének, ha nem is teljesen részletes és pontos, de legalább vázlatos és megközelítően hű képét. Fontos az pedig különösen abból a szempontból, mert ezzel a kérdéssel szorosan összefügg a még meglevő állomány megmentésének a föladata.

Azok közé a pusztuló fajok közé a melyeket immáron a végpusztulás, a teljes kiveszés veszélye fenyeget, tartozik a két hazai kócsagfaj is, úgymint: nagy kócsag — *Herodias alba* — és a kis kócsag — *Herodias garzetta*. Mind a két faj a szájhagyományok és a köztudatba átment felfogás szerint hajdanában tömegesen népesítette volna be hazánk rengeteg kiterjedésű, hozzáférhetetlen nádas mocsarait,

de a ránk maradt irodalmi források tanúsága szerint is jóval nagyobb volt az állomány, mint a jelenlegi, mely a hajdaninak csak szegényes maradványa, de semmiképpen se volt tömeges. Az irodalmi források és a szájhagyományok közötti nagy különbség bizonyára abból adódik legfőképpen, hogy a szájhagyományok nem erednek szakértőktől s így a fajazonosság meghatározása igen sok esetben nem volt pontos. Rendesen minden fehér gémfélét kócsagnak gondoltak, minek következtében sokszorosan a kanalas és üstökös gémek, a melyek távolról szintén fehéreknek látszanak, is kócsagokként szerepeltek. Ezt a felfogásomat klasszikusan támogatja az alább következő híradás a Sárrét hajdani kócsagállományáról, a mely szintén szájhagyományon alapul.

Kócsagfajaink nagyméretű pusztulásának főleg két oka volt. Az első az évszázados, vagy tán joggal mondhatjuk évezreides üldözés, a melynek a kócsagok remek dísztolleikért voltak kitéve az ember részéről, a második pedig az a nagyszabású ármentesítés, a mely oly gyökeresen átalakította a magyar Alföldet és a kócsagok százados fészkelő tanyáit megsemmisítette. A két ok közül az első, bár állandóan és minden időben éreztette hatását, mégis sokkal kevésbbé volt döntő, mint az ármentesítés, mert hiszen, ha az üldöztetés miatt egyik-másik fészkelő tanya el is pusztult, mindig maradt elég új tanya, a hol az elüldözött madarak újra letelepedhettek. Az évszázados üldöztetés, a melynek a magyar polgári és katonai díszruhához szükségelt *«kócsag»* miatt voltak kitéve, az ármentesítés előtti korszakban tehát alig veszélyeztethette az állományt s legföljebb annak megnövekedését gátolhatta.

Az igazi és döntő befolyású kócsagveszedelmet az ármentesítés hozta magával, az az esemény, a mely a vízi madárvilágunkra nézve az első katasztrofális átalakulást jelenti, azt az éles határvonalat, a mely az új korszakot elválasztja az ősi állapottól. Kétségtelen dolog, hogy a földművelésre való fokozatos áttérés, nagy füves puszták feltörése, a népesség elszaporodása s eladdig lakatlan területek benépesítése és betelepítése s az ezekkel együttjáró talajátalakítási munkálatok már a régebbi korszakokban is lényeges átalakulásokat idéztek elő hazánk vizimadárvilágában, úgy hogy egyes fajok mint fészkelők valószínűleg már az ármentesítés előtt is kipusztultak. Így MARSILI¹ ALAJOS-nak és BÉL MÁTVÁS-nak a XVIII. század elejéről való följegyzései szerint valószínű, hogy akkoriban még fészkeltek nálunk a borzas gödény, a néma hattyú, a bütykös ásólúd s előfordult az egyiptomi lúd is. Utóbbi jelenleg már végleg kiveszett, az ásóludak és hattyúk fészkeléséről se maradt adatunk a későbbi korszakból, de viszont gödényt még HODEK is talált fészkelve 1868-ban. Nem szabad elfelejteni MARSILI adatainál, hogy ő nemcsak a magyar,

¹ Nevét általánosan *Marsigli*-nek írják, de könyvének címlapja szerint *«Marsili»*.

hanem a bolgár és román Aldunánál is kutatott, már pedig a Vaskapun túl egész más faunaterület kezdődik. Mindezek számbavételével a vizimadárvilág-pusztulás döntő tényezőjéül az ármentesítést kell tartanunk, a mely megélhetésre alkalmas területek túlnyomó nagy részétől hirtelenül s egyidejűleg fosztotta meg a vizimadárvilágot s így nem maradhatott katasztrófális következmények nélkül. Tán elégséges, ha erre vonatkozólag arra hivatkozom, hogy az ármentesített területek összege 37.000 négyszögkilométer, vagyis az ország összes területének jó kilenczedrésze, ellenben a hajdani árterületeknek, belvizeknek s hasonló területeknek több mint $\frac{3}{4}$ -ed része. Ezt az óriási megélhetési területet veszítették el azok a fajok, a melyek életmódjuk következtében a megközelíthetetlen náderdőkhoz, rekettyésekhez, járhatatlan ingoványokhoz, lápokhoz, árterületekhez, ember nem járta füves-zizenyős pusztaságokhoz, turjányokhoz voltak kötve.

Vizimadárvilágunk ennek következtében óriási mértékben pusztulásnak indult s közöttük a legóvatosabb, a legkevésbé hozzáférhető fészkelő tanyát igényelő madárfajunk a kócsag is. Habár bizonyosnak látszik, hogy az ármentesítést követő gyászos pusztulás tán nem is a kócsagot sújtotta a legnagyobb mértékben, mégis mindenki e gyönyörű madarunkra gondol, ha vizimadárvilágunk pusztulása szóba kerül s ennek nemcsak az az oka, hogy a kócsag valamennyi között a legfel-
tűnőbb, a legszebb, hanem egyúttal az is, hogy remek dísztolla, a «kócsag», mindig közismert, közszájon forgó és nagyrabecsült értékes tartozéka volt a magyar előkelő polgári és katonai díszruhának, a melynek fokozatos letűnése már az áremelkedés következtében is jobban bejelentett a köztudatba.

Habár nem is egészen találó az a közfelfogás, hogy hajdanában a kócsagok megszámlálhatatlan falkái népesítették be ősmocsarainkat és külön ősfoglalkozási ágazatnak, a mondák övezte pákászságnak biztosítottak boldog és regényes megélhetést elhullajtott dísztollaik gyűjtésével és értékesítésével, mégis az állomány a jelenleginél tetemesen nagyobb volt.

Hogy tulajdonképen mekkora lehetett ez a hajdani kócsagállományunk, annak a megállapítása egyik célja jelen fejtegetésemnek. Látszólag még elég kedvező a helyzet a feladat megoldására, mert hiszen a fentebb mondottak alapján az alig félszázaddal ezelőtt lefolyt ármentesítés alkotja a határvonalat az ősi állapot és a pusztulási korszak között. Alapos a remény tehát, hogy az ármentesítést közvetlenül megelőző időre vonatkozólag még elegendő adat áll majd rendelkezésre, mert hiszen az írott kútfők mellett még sok szájhagyományon alapuló adatra is számíthatunk s így az állományt nemcsak a félszázaddal ezelőtti időre, hanem megközelítőleg több századra visszamenőleg is meg lehet majd állapítani.

A valóságban a helyzet azonban jóval kedvezőtlenebb. Az ármentesítés előtti korszakban a magyar madártani kutatásnak voltak ugyan már hivatott művelői, de sajátságos balsors következtében éppen a kócsaglakta vidékekre nem jutott belőlük. Viszont az is igaz, hogy a nemzetiségek által lakott vidékeken volt a legtöbb és legnépesebb kócsagtanyánk s tán ennek tulajdonítható az a feltűnő körülmény is, hogy földrajzi helyneveink között nagyon ritka a kócsag szó, míg pl. a hattyú, darú, gém és sólyom szavak elég gyakoriak s még a gödény is előfordul. Ez a tény is egyik közvetett bizonyítéka annak, hogy a kócsagok sohasem lehettek nagyon gyakoriak az országban. PETÉNYI JÁNOS SALAMONT, a magyar tudományos madártan megalapítóját pedig mostoha életkörülményei akadályozták abban, hogy mindenhová eljuthasson. Kéziratainak is éppen az a része veszett el, a mely a kócsagokra vonatkozott. De még ennél is pótolhatatlanabb veszteség az, hogy az ármentesítést végző számos mérnök között nem akadt egyetlen egy se, a ki az elpusztult vízmadártanyákról legalább szépirodalmi vagy csak a közönségesebb fajokra vonatkozó leírást hagyott volna az utókorra s azért a kérdés tisztázásában egyrészt közvetett adatokra, szórványos hazai egykorú följegyzésekre kétes értékű szájhagyományokra s végül külföldi kutatók és gyűjtők utazási leírásában található adatokra vagyunk utalva. Az utóbbiak adják a legértékesebb, legpontosabb adalékokat. Az ármentesítést követő korszakból már jóval több adatunk van s ezeket főleg hazai kutatóinknak köszönjük.

Hazai kócsagállományukra vonatkozólag a legrégibb pontos adatok a XVIII. század végéről valók, a korábbi időkre vonatkozólag csak közvetett adatok állanak rendelkezésre, amelyek csak többé-kevésbbé valószínű következtetések levonására alkalmasak.

Valamennyi adatunk számbavételével arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a hazánkat lakó két kócsagfaj közül a nagy kócsag valószínűleg sohasem tanyázott nálunk «tömegesen», vagy legalább is két századra visszamenőleg mindig aránylag ritka volt s a kis kócsag, bár helyenként népes telepeket alkotott, már elterjedésének korlátolt volta miatt se lehetett közönséges madár az országban. Mind a két kócsagfajnak az állománya még félszázaddal ezelőtt is tetemesen nagyobb volt, mint a jelenlegi, de a félszáz év előtti állapot már nagyjában megegyezett az ősi állapotokkal legalább két évszázadra visszamenőleg. Valószínűnek látszik, hogy a kócsagtelepek régebben se voltak nagyon sűrűen az országban s tudjuk, hogy a nagy kócsag sohasem alkot oly népes telepeket, mint a többi gémfaj, sohasem fészkel ezrével, hanem legkedvezőbb esetben százával. A kis kócsag ugyan ezrével is szokott fészkelni, de viszont elterjedése főleg hazánk déli határszéleire szorítkozik s körülbelül Budapest magasságában eléri a fészkelési terület északi határvonalát.

Az alábbiakban a rendelkezésre álló irodalmi források alapján a hajdani kócsagállomány megállapításának kísérlete mellett egyuttal ismertetem a mai helyzetet, a pusztulás okait s vázolom azokat a teendőket és intézkedéseket, amelyeknek életbeléptetésével a mai állományt legalább belátható időig biztosítani lehetne.

A legrégibb időkre vonatkozólag nincsenek közvetetlen adataink a kócsagféléink akkori elterjedéséről és állományáról, a közvetett, de nagyon is hézagos adatok szerint azonban a kócsagtoll akkor ritka volt, tehát a kócsag sem lehetett gyakori madár. CHERNEL¹ szerint a «kócsag»-ot régebben a hozományban vagy hagyatékban külön mint jelentékeny értéktárgyat sorolták föl. Igen jellemző erre vonatkozólag az az adat, hogy egy 1621-ben kelt becslés PÁLFY ISTVÁN-nak egy bokor kócsagtollat, az akkori idők pénzviszonyait tekintve, egyenesen meglepő nagy összegben, 1000 forintban állapította meg. Ha ezen a nyomon indulva tovább következtetnénk, akkor valóban lesújtó eredményre juthatnánk a kócsag akkori állományára vonatkozólag. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az ilyen kócsagbokor rendesen aranytokban volt, amelyet esetleg még drágakövek is díszítettek. Csakis így lehet megérteni a nagy értéket. De viszont azt se szabad elfeledni, hogy a kócsag mindig csak a jobbmódúak és előkelők megkülönböztetett díszeként volt, amelyből a népviseletre már nem jutott,² holott a «darutollas süveg» nagyon el volt terjedve. Ha közönséges portéka lett volna a kócsag, bizonyára épen úgy árusították volna a «sokadalmakon» (vásárokon), mint a darutollat. Ehelyett az volt a gyakorlat, hogy a kócsagbokrok az ékszerészek kirakataiba kerültek, amint azt NAUMANN J. FR.³ is följegyezte magyarországi utazása alkalmával szerzett tapasztalatai alapján. Annyit tehát a közvetett adatok alapján is teljes valószínűséggel megállapíthatunk, hogy a «kócsag» már akkor is ritka volt, aminek egyik oka bizonyára az is lehetett, hogy a kócsag rendkívül óvatos, nehezen megszerezhető madár. A tulajdonképeni ok azonban mégis csak az lehetett, hogy maga a madár már akkoriban is aránylag ritka volt.

¹ Magyarország Madarai. 1899.

² Mindössze egy helyről tudjuk, hogy ott régebben a kócsagtoll mint a népviselet dísz szerepelt. Erről HERMAN OTTÓ a következőképpen ír a Természettudományi Közöny 1891. évfolyamának 11. lapján: «Vagy 15 éve annak, hogy bevetődtem Bács-megyének egy kis sokác falujába, éppen búcsúkor. Beküldtek a templomba, hogy csodát lássak s láttam is: sűrű tömegekben térdreborulva vagy másfél száz asszony, fején nagy főkötő, ezen sűrű sorban szétmeredő kócsagtoll-korona.» A község, valószínűleg Szond közelebbi és távolabbi vidéke (Bellye), mindig erősen látogatott átvonulási területe volt a kócsagnak s talán innen magyarázható ennek a népviseletnek az eredete.

³ Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas. Neu herausg. v. Dr. C. HENNICKE. Bd. VI. p. 231.

Legrégibb madártani forrásaink a kócsag akkori elterjedési viszonyairól és állományáról alig említenek valami biztosat. GRÓF MARSILI¹ csak általánosan emlékezik meg a költöző madarakról, amelyek a tavaszi napjégyenlőség idején csodálatos tömegekben özönlenek a Duna és Tisza mentére, de külön a kócsag akkori elterjedéséről nem szól, bár mind a két fajt írásban és képben is bemutatja. Ugyancsak nem szól a kócsagról BÉLI MÁTYÁS XVIII. századbeli kiváló földrajzi írónk sem. Egész Magyarországra tervezett nagy földrajzi művében, melynek azonban csak csekély része jelent meg, mint a nemzetgazdaság fontos tényezőjére kiterjeszkedik az egyes vidékek jellegzetes és tömegesebben előforduló madárvilágára is. A Pest megyére vonatkozólag fölmerülő későbbi kócsagelőfordulási adatok helyes megítélése céljából közlöm erre a vidékre vonatkozó följegyzését,² mely szerint a bőjt idején miriádszámra menő vízi madártojást hoznak Budára (nyilvánvalóan azokról a vidékekről valók voltak ezek, ahonnan jelenleg is a legtöbb bibictojást szállítják a fővárosnak). A sokféle madárfaj közül, amelyet erről a vidékről felsorol, a kócsagról is megemlékezik, de csak egész általánosságban, olyképen, hogy előfordulnak mindazok a fajok, amelyeket MARSILI is felsorol. Hogy részletesebben nem ír épen a kócsagról és gémfajokról, azt természetesnek kell tartanunk, mert a pest megyei mocsarak túlnyomó része szikes, sekélyvízű. Csak kevés nádrengeteg akad közöttük, pedig ezek az igazi kócsag- és gémtanyák.

Az első magyar összefoglaló madártan megírója: GROSSINGER J. B.³ a XVIII. század végétől számos értékes adatot őrzött meg a magyar madártörténetírás számára. Leginkább az ő írásai alapján maradt ránk hajdani madárgazdaságunk emléke. Számos adata közvetlenül megfigyelésen alapul. Így egy helyen (41. lapon) részletesebben emlékezik meg a velencei tó madárbőségéről a következőképen: «Midőn 1754-ben körüljártam a pákozdi, mások által velenceinek vagy Kisbalatonnak nevezett tavat, nem csekély csodálkozással néztem a madárfajokat, melyek szeptember havában ott éltek. Volt ott 100.000 madár is! Különféle récék, ludak, hattyúk, búvárok, kanalas gémek, gödények, sirályok, búvár-récék, szárcsák, a parton pedig gémek, darvak, székicsérek, szalonkák, bibicek». Kár, hogy GROSSINGER madárnevei még nem fogadhatók el teljes értékben, mert ő még nem fogadta el LINNÉ kettős nomenklaturáját és tudása még nem állott azon a fokon, hogy adatait kritika nélkül elfogadhassuk. A velencei tóra vonatkozó adatai különben is az

¹ Danubius Pannonico-mysicus etc. Tom. V. Aves aquaticae circa Danubium et Tibiscum viventes. 1726.

² Notitia Hungariae novae hist. geogr. etc. Vienne III. 1737. p. 21.

³ Universa historia physica regni Hungariae etc. Tom. II. Ornithologia, sive Historia avium Hungariae. 1793.

őrszi madárvilágra vonatkoznak s így még ha meghatározásait el is fogadjuk, nem biztos, hogy a hattyúk és gödények fészkeltek is akkoriban a tavon. A velencei tó jelenleg is egyik legjelentékenyebb madárgyűjtő állomásunk az őszi madárvonulás idején s ha a méretek jelenleg már nem is olyanok, mint 150 évvel ezelőtt, de a fajok gazdagsága a gödények és hattyúk híjával megmaradt a mai napig.

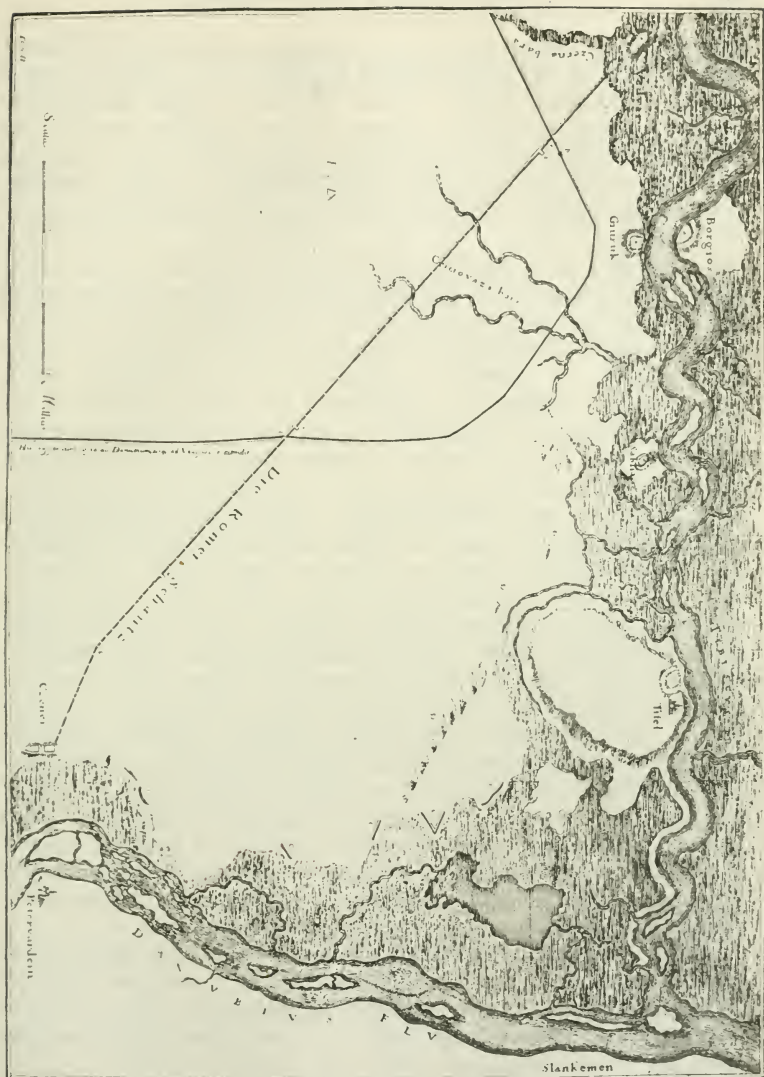
Magáról a kócsagról, vagy amint ő írja a «kótsok»-ról munkájának három helyén találunk valamelyes következtésekre alkalmas adatokat, A 34-ik lapon azt írja: «hodie candidae Ardearum pennae rarius conspiciuntur», a 342-ik lapon: «haec aves per palustria Regni oberrant» és a 343-ik lapon «hodie apud nos prope exolescunt». Ezekből azt lehet kiolvasni, hogy a kócsag akkoriban előfordult a hazai mocsarakon, de azt nem, hogy mekkora számban. De azokból a megjegyzésekből, hogy a kócsagtoll manapság már alig látható, szabad azt következtetni, hogy már akkoriban is ritka volt. Még jobban megerősíti ezt a föltevést a másik megjegyzés, amelynek azonban az a hibája, hogy kétféleképpen fordítható: úgyis, hogy a kócsagviselet kiment a divatból, úgyis, hogy a faj már pusztulóban van. Bármely értelmezést fogadjunk is el, mind-egyikből arra lehet következtetni, hogy a kócsagtollnak már akkor is ritka híre volt s így nem lehetett gyakori a madár sem. Ez az eredmény teljes összhangban van HOFFMANNSEGG alább közölt egykori adatával.

Az eddig felsorolt XVIII. századbeli források tehát nem említenek oly adatokat, amelyekből bárminő következtetést lehetne levonni a kócsag XVIII. századbeli tömegesebb előfordulására vonatkozólag, sőt inkább arra mutatnak a meglevő gyér jelek, hogy a kócsag már akkor is ritka volt. Mindeddig azonban még egyetlenegy kócsagtelepnek még a helyét se jelöli meg. Az első gémtelepét PILLER és MITTERPACHER útleírása¹ említi meg. Természetráji érdekből végzett utazásuk alkalmával 1782. június havában a nagy gémtelepéről később is híressé vált kologyvári ősmocsarat is érintették, ahol tömérdek gémet, köztük kócsagot is találtak fészkelve. Pontos számadatokat az állománnyról azonban nem közölnek, úgyisintén az egyes fajok viszonylagos gyakoriságáról vagy ritkaságáról sem emlékeznek meg.

Az első pontos adat amely a kócsag XVIII. századbeli elterjedésére vonatkozik, egyenesen ritkának minősíti azt. GRÓF HOFFMANNSEGG levelezésének tanúsága szerint² Bellyén, tehát egyik legklasszikusabb vizimadártanyákon s a híres kologyvári telep tőzsomszédságában, 1794. június havában két példányt lőtt a nagyon ritka kócsagfajból, szószerint:

¹ Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam mensibus Junio et Julio 1782. Budae 1783.

² JÄHNE G. K., Reise des Grafen von Hoffmannsegg in einigen Gegenden von Ungarn bis an die türkische Grenze, 1800.

2. A Tisza alsó folyásának és torkolatának mocsárvilága 1700 körül. Gróf MARSILI térképeinek fényképe.

2. Die Sümpfe des unteren Laufes und der Mündung der Theiß um das Jahr 1700. Photographie der Karte des Grafen MARSILI.

«von der ganz seltenen Art». Ha valahonnan, akkor erről a vidékről várhatta volna az ember azt, hogy itt gyakori volt a kócsag s hogy a lakosság gyakran ismerte s nem minősítette volna igen ritkának. Tehát már az első pozitív nyom odavezet, hogy a nagy kócsagnak már jó 100 évvel ezelőtt is szinte olyan ritka híre volt, mint akár mostanában és pedig még jó régen a folyamszabályozások előtt és olyan területre vonatkozólag amelyet a kócsagra nézve akkoriban még ideálisnak lehetett mondani.

Lehetetlen ezt a tényt GROSSINGER följegyzésével kapcsolatban félreismerni és figyelmen kívül hagyni, különösen akkor, amikor megerősíti azt egy közvetett adat olyan területről, amely szintén amint egyik hajdani vizimadár eldorádónk él a köztudatban. Ez a közvetett adat Békésmegyéből való s a vármegyei jegyzőkönyvekből KARÁCSONYI F. említi Békésvármegye történetének I. kötetében a 305 lapon.¹ Eszerint «a kócsagok is oly bőviben voltak, hogy pl. 1797-ben a mi megyénk küldte a kócsagtollakat a nemes testőrség számára Bécsbe (számszerint 103-at)». Való igaz, hogy 103 «kócsag», vagyis kócsagbokról oly szám, amelynek alapján igen nagy kócsagállományra lehetne következtetni, de 103 «kócsagtoll» még nem nagy mennyiség, hiszen mindössze legfeljebb 4—5 kócsag dísztolla. Ennek az adatnak az alapján tehát nem lehet — mint a történetíró megcselekedte — azt a következtetést vonni, hogy akkoriban bőven volt kócsag Békésmegyében. Annál kevésbé szabad ezt megtenni, mert hiszen semmi támaszpontunk sincs arra, hogyan és miként jutottak ahhoz a 103 szál kócsagtollhoz. Hiszen ilyen mennyiség megszerzéséhez elegendő egy csapatnak véletlen átvonulása is, amelyből aztán a gyakorlott vadász kilőhet néhány példányt. Ebből a feljegyzésből nem lehet következtetést vonni a fészkelésre. Egész másként kellene elbírálni az esetet, ha pl. olyan feljegyzésünk volna, hogy valamely terület évről-évre szállított bizonyos mennyiségű kócsagbokrót és abból a szempontból nagyon fontos annak a kérdésnek a tisztázása, honnan szerezték be a testőrség kalpagjára szükséges kócsagot, mert igen értékes eredményeket szolgáltatathatna ahhoz, hogy mekkora volt Magyarország hajdani kócsagállománya és hol voltak népes telepek.

Hogy a XVIII. század végén a kócsag nálunk már nem lehetett gyakori madár, arra nézve közvetett bizonyítékként még tán azt is föl lehet sorolni, hogy akkori természetrajzi kézikönyv íróink — MITTERPACHER, FÖLDI, SZENTGYÖRGYI, GÁTHY — nem tudnak egyebet írni róla mint azt, hogy «Magyar Vitéz fő Nemeseinknek betses Nemzeti ékessége»² és hogy nagyon drága. Ebből is csak arra kell

¹ Az értékes adatot BÁTKY ZSIOMOND közölte, amiért ezen a helyen is köszönetet mondok.

² FÖLDI J., Természeti Hist. 1803. p. 193.

gondolni, hogyha a kócsagmadár gyakori lett volna, akkor ezek az írók is könnyebben szerezhettek volna közvetetlen megfigyelésen alapuló adatokat róla.

A XIX. század első felére vonatkozó teljesen megbízható, pontos és részletes adatokat PETÉNYI JÁNOS SALAMON, a magyar tudományos madártan tragikus sorsú megalapítója adhatott volna, de miként már említettem, kéziratának a kócsagra vonatkozó része teljesen elveszett. Így csak a Nemzeti Múzeum tojásgyűjteményének adataira vagyunk utalva amelyek szerint PETÉNYI a nagy kócsag tojásait egyáltalában nem gyűjtötte s csak a kis kócsagból gyűjtött néhány fészkaljat az adonyi telepen. Ez a tény tehát közvetve szintén azt bizonyítja, hogy a kócsag, különösen pedig a nagy kócsag, akkoriban nem lehetett nálunk közönséges madár.

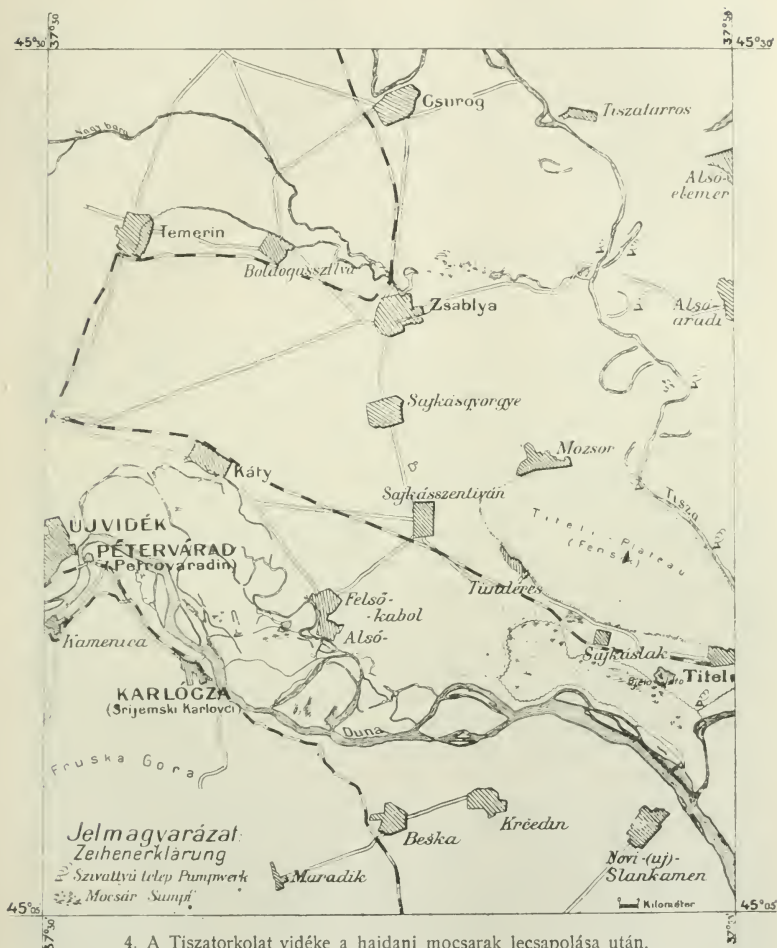
A kócsag elterjedésére és állományára vonatkozó legrészletesebb adatokat — sajnos, be kell vallani — a külföldi kutatóknak köszönhetjük, akiknek sorát 1835-ben NAUMANN JÁNOS FRIGYES, a világhírű német ornithológus nyitotta meg. Sajnos, ősszel látogatta meg hazánkat s így a legfontosabbról, a fészkelési viszonyokról csak bemondások alapján nyilatkozhatott. Idevágó adatai¹ tehát nélkülözik a megbízhatóság legfőbb kellékét, a közvetetlen megfigyelést. Szerinte a kócsag akkor elég gyakori volt a Szerémségben s ebben föltétlenül igaza is van, mert ősszel nemcsak az öreg madarak népesítették be a táplálkozás szempontjából kitűnő szerémi mocsarakat, hanem a fiatal nemzedék is, továbbá nemcsak a közvetetlen környék állománya, hanem a távolabbi vidékekről való is idesereglett. Egyebütt, így észak felé, NAUMANN szerint is ritka volt akkoriban a kócsag; legtöbb volt szerinte a déli határörvidéken. A kis kócsag jóval gyakoribb volt a nagynál. NAUMANN-t követették LANDBECK 1838-ban, LÖBENSTEIN báró és TOBIAS 1840-ben, BALDAMUS 1847-ben, FRITSCH ANTAL 1853-ban és ZELEBOR a bécsi udvari múzeum preparátora az 1850-es években. Adataikat alább részletesen ismertetem az egyes kócsagtelepekről szóló történeti vázlatokban. Közléseik, mint látni fogjuk, csak megerősítik a kócsag hajdani elterjedéséről és állományáról előbb nyilvánított véleményemet, amit különben FRITSCH² 1853. évi megfigyelései alapján határozott alakban is kimond: a kócsag Magyarországon «előfordul, de nem gyakori». Bizonyos körülírással ugyanezt mondja 1840-ben LÖBENSTEIN³ is. Szerinte a kócsag a Száva és Tisza mocsaraiban «nem ritka, de nem is tartozik épen a kö-

¹ Naturgeschichte der Vögel. Bd. 9. p. 96, 114, 115.

² Naturgeschichte der Vögel Europas, 1870.

³ Ornithologische Notizen auf einer Reise in Ungarn i. J. 1840; Naumannia, I., 1850. 12—22. lap.

sítést megelőző időben ősmocsaraink nagyon gyakori vagy éppen tömeges lakója lett volna.

4. A Tiszatorkolat vidéke a hajdani mocsarak lecsapolása után.

4 Die Gegend der Theißmündung nach den Regulierungsarbeiten.

Még az ármentesítést megelőző korra vonatkoznak HANÁK¹ adatai, aki azokat részben még közvetlenül PETÉNYI-től kapta szóbeli úton.

¹ Az emlősök és madarak képes természetrajza 1853. p. 286, 287.

A nagy kócsagra vonatkozólag a következőket írja: «A kócsag valódi hona keleten vagyon, honnan török- és görögorszáig terjed sőt kikeletkor hozzánk is betér s a Duna és Tisza mocsarai között nyaral. Foszlott tollai adják a híres kócsagot, mely főleg a magyar vitézi fővegnek a nélkülözhetetlen dísze, a nagyobbak és tisztábbak egy-két forintjával fizettetnek s egy szép kócsagforgó gyakran 100—500 forintba kerül». A kis kócsagra vonatkozólag a következőket írja: «honunkban is a tavak és mocsarak között nagy csapatokban találhatik». A nagy kócsagra vonatkozó leírásból egész biztosan következtethetünk arra, hogy már akkoriban ritka volt hazánkban és majdnem olyan ritka híre is volt, mint akár jelenleg, csak nem szerepelt még mint pusztuló madárfaj. A kis kócsagra vonatkozó kissé szűkszavú leírása a tényleges viszonyoknak megfelel, mindössze azzal a hozzáadással, hogy csak kevés mocsarunk volt, ahol nagy csoportokban tanyáztott.

A nagy kócsagról GRÓF LÁZÁR KÁLMÁN ugyan azt írja «A légurai» című munkájának 286. oldalán, hogy «Hazánk minden nagyobb mocsárán előjön», de leírásából kétségtelenül kiderül, hogy ő maga egyetlenegy kócsagtelepen se járt s így az előfordulásra vonatkozólag közvetlen, tehát teljesen megbízható adatai nem lehettek.

Az ármentesítést megelőző korra vonatkozó legrészletesebb, de sajnos, még mindig nagyon is általános és hézagos adatokat HODEK EDE bécsi präparátornak köszönjük, aki az 1860-as és 1870-es években rendszeresen látogatta hazánk közép és aldunamenti ősmocsarait. Ezekre vonatkozó közleményei a magyar madártörténetírás valóságos kútfoi, melyek még az ősi állapotban levő, le nem csapolt mocsaraink és belvizeink madárvilágára vonatkoznak. Meglehetősen általánosan elterjedt fel fogás szerint üzletszerűen foglalkozott dístoll-vadászattal, s ha ez igaz is, mégis alig írható a terhére, hogy kócsagtanyáinkat kipusztította volna. Ezzel ellenkezik egyebekben kívül az a tény is, hogy legnagyobb gémtelepünket a híres Obedszka Barában, az ő közbenjárása alapján nyilvánította védett területnek már 1875-ben BÁRÓ MOLINÁRY, Horvát-Szlavonország akkori katonai parancsnoka s ezzel lényegesen hozzájárult ennek a gémtelepnek és kis kócsagállományának a mai időkig való fennmaradásához.¹ Dístoll-vadászatai főleg a román és bolgár Aldunára terjedtek ki s elfajulásukat BÁRÓ KALBERMATTEN rablóhadjáratai idézték elő.

Az, hogy HODEK még az igazi hamisítatlan ősmocsarakat járta, ahogyan azokat a XVII. század végéről MARSILI térképezte, kiderül alábbi leírásából is, melyet azért is közlendőnek vélek, mert egyrészt ez az egyetlen ilyenmű irodalmi emlékün, másrészt főleg pedig azért, hogy annak kapcsán is rámutathassanak az ő adataira, melyek a kócsa-

¹ Die Obedska bara. Mittheil. d. Ornith. Vereins in Wien. I. 1877. p., 13.

got korántsem tüntetik föl gyakorinak vagy tömegesnek. Az alábbi leírás helyes megítélésénél még tekintetbe kell venni azt is, hogy a kócsagot az Obedszka barán kívül szinte kizárólagosan a titeli mocsárvidékkel kapcsolatban emlegeti. Ennek a legnagyobb hajdani vízimadár-eldorádónknak a pusztulásáról a következő képet festi: ¹

«A mesés vadbőségéről régente joggal magyar Nilusnak nevezett Tisza folyó, mely szőke hullámaait szinte egész hosszában sík területen át hömpölygeti, évenként többször is vissza-visszatérő árvizeivel 10—20 km széles és a torkolattól fölfelé számított 200 km hosszúságban elterülő árterületeket és óriási mély vizű mocsarakat táplált különösen a jobbparton, a titeli fensík körül és attól északra. Az újvidéki nagy római sánctól keletre végig a Duna mentén Titelig, a Tisza jobbpartjáig ezek a vizek egyesültek a Duna árvizével és a híres «Bjelo blato»-t, a fehér mocsarat² alkották, amely Titel, Vilovo, Kovil és Káty községektől délre s a Dunától északra terült el, Lok, Gardinovce és egyéb községeket majdnem teljesen körülzárva. A nagy mosorini mocsár, mely a titeli fensíktől északra terült el s egészen Temerin és Józseffalva alá terjedt, éppen ilyen nagy és ugyanilyen gazdag volt, de minthogy kissé félre esett a mocsár fővonulattól, nem ismerték annyian.»

«A Tisza balpartján a Bega, Veliki-Kutven és Duna mentén terült el a «Dugo blato», a Hosszú mocsár, mely folytatódott a Temes és Duna között 20 km szélességben és 80 km hosszúságban elhúzódó tengerméretű mocsárban. Ebben egész éven át volt víz, gondoskodtak róla a Karas, Dunavac, Milanovac és Sebes vizek. Tovább észak felé Perlasz, Becskerek, Becse, Zenta és Kanizsa mellett föl Szegedig, a jobb és a balparton egyaránt szakadatlan sorban mocsár mocsárt követett s hogy ezeket a vízi madárvilág megtelepülésére minden föltételt egyesítő területeket valóban túlon túl be is népesítették, annak bizonyására szolgálhat többek között az is, hogy bennök még az énekes hattyú és gödények is tanyáztak. A mosorini mocsárban 1868-ban kis gödényt (*Pelecanus minor* Rüpp.) lőttem a fészkelő helyén s több ízben is lőttem borzas gödényt (*Pelecanus crispus* L.).»

«Aki 10 évvel ezelőtt járt ezeken a tájakon, az most már nem ismerne rájuk. Mosorin mellett és a Dugoblato helyén, úgyszintén a volt Fehér-Mocsár helyén, ahol 1869-ben még mértföldnyi utakat tettem meg csónakon 2—3 m mélységű vizek fölött, ahol azonban még jóval nagyobb mélységek is akadtak antidiluvialis náderdőkkel borítva, ott 1871-ben már három új falu állott. Ahol még röviddel ezelőtt a vadludak gágogó

¹ Tatsächliches über die Verminderung der Vogelwelt; Ornith. Verein, Wien, Mittheilungen, 4. sz., 1876.

² Nem azonos azzal a fehér mocsárral, a melyben Baldamus gyűjtött. Az alábbiakban ez a mocsár mindig a titeli rét néven szerepel.

csapatai üzték bohó játékokat az esti szürkületben és a hajnali derengésben, ahol méltóságos szárnyalással a kócsag, a hattyú és gödény szelték a levegőt s a bölömbika bugott bele a borus éjszakába, ott most csengő harangszó hirdeti a kultúrát, ugyanabba a levegőégbe vidám kéményfüst szállong fölfelé s ha lúdágógás hallatszik valahonnan, az bizony már a házi libától ered.»

Fölötte sajnálatos, hogy ez a hangulatos szép leírás, amely egyúttal egyedüli forrásunk, nem nyújt pontos adatokat az előforduló fajokról, állományukról s a főbb fészkelési tanyákról, pedig nagyon valószínű, hogy épen ez a terület volt egyik legnépesebb kócsagtanyánk. Sajnos, egyéb forrásaink legtöbbször még ennyit se mondanak, túlnyomóan rendkívül szegényesek, hézagosak és bizonytalanok, inkább csak sejtetik a folyó- és belvízszabályozás előtti állapotokat.

Az alábbiakban a teljes irodalmi anyag alapján megkísérelem hajdani kócsagtanyáink helyét és állományát legalább közelítőleg megállapítani. Előre jelezhetem, hogy ezt az áttekintést magam is hézagosnak találom, mert valószínűnek kell tartanom, hogy nem minden kócsagtelepről jutott hír az irodalomba, de viszont hajdani mocsárvilágunk számbavételével azt is biztosra kell vennem, hogy ez az összeállítás a hajdani telepek javarésztét mégis magában foglalja s így bizonyos kiegészítésekkel hű képet ad a régi állományról. Jobb áttekinthetőség kedvéért külön tárgyalom a két hazai fajt s kezdem a sort a nagy kócsaggal; az egyes telepeket is mind külön-külön ismeretem.

II. FEJEZET.

A hajdani és jelenlegi nagy kócsagtelepek.

1. A titeli rét, vagy a Bjelo blato. Mint már említettem GRÓF MARSILI¹ volt az első, aki az 1600-as évek végén és 1700-as évek elején madártanilag kutatott ezen a területen, de pontosan erre a területre vonatkoztatható adatokat nem közölt, csak a terület térképét őrizte meg nagy művében, amelyből azt lehet látni, hogy ez a terület egészen az 1860-as évekig alig változott valamit. Körülbelül másfél száz évvel későbben GRÓF LÁZÁR KÁLMÁN² kiváló lelkes ornithológusunk adott hírt erről a területről, de nem tudom eldönteni, vajjon személyesen járt-e itt, vagy pedig egy előttem ismeretlenül maradt forrást használt föl. Annak, hogy ő személyesen járt volna a területen, ellentmond az,

¹ Idézett helyen.

² A lég urai. Bpest, 1866. p. 286.

hogy a kócsagok szerinte a fákon fészkeltek volna, holott éppen ezen a területen, csakis a náderdő lehetett a tanyájuk. Éppen ezért, habár kifejezetten a nagy kócsagot is említi, mint nagy számban való fészkelőt, idevonatkozó s különben is csak teljesen általánosságban tartott adatait tekintetbe nem vehetjük. Az 1860-as évek közepétől kezdve HODEK valószínűleg minden évben meglátogatta az itteni kócsagtelepeket s itt tojásokat és dísztollakat gyűjtött. Az ebből az időből származó, kócsagtojásokat a Nemzeti Múzeumban¹ és a bécsi udvari múzeumban² őrzik. Utoljára az 1882. évből említi.³ Számos közleményében sajnos, egyetlen hozzávetőleges adatot se találunk a terület kócsagállományáról. Pedig bizonyára nagyobb telepek lehettek itt, mert hiszen HODEK állandó pákászt tartott magának a területen, aki tavaszi gyűjtőkirándulásai alkalmával kalauzolta, de közben valószínűleg a maga szakállára is dolgozott és bizonyára lényegesen hozzájárult az itteni kócsagállomány kipusztításához. HODEK-nek ez a pákása kalauzolta annak idején LAKATOS KÁROLY ornithológusunkat is, amikor ezen területen járt. Erről a kirándulásáról szóló, inkább szépirodalmi irányú közleményeiben,⁴ «pár tucát»-ra becsüli az egyik helyen fészkelő kócsagok számát. 1893-ban DR. MADARÁSZ GYULA és CERVA FRIGYES⁵ még egyetlen egy fészkelő párt találtak itt. A madarakat STEHRINGER, HODEK volt pászkása lelőtte, a tojásokat CERVA FRIGYES a Nemzeti Múzeum számára megmentette. DR. SZLÁVY KORNÉL⁶ 1898-ban már nem talált kócsagtanyát a vidéken, bár szerinte akkor a Bjelo blato még gyönyörű volt, azonban még 1902-ben is fészkelte itt a nagy kócsag, amit bizonyít a bécsi udvari múzeumban levő² s a FOURNESS-féle gyűjteményből származó tojás. Azóta a területen ornithológus nem járt s így nem vehető még biztosra, hogy ez a hajdani népes kócsagtelep immáron véglegesen kipusztult volna. Sajnos, azonban nagyon valószínűnek kell tartani ezt az eshetőséget.

Mindezek az adatok, sajnos, nem adnak tiszta képet arról, hogy mekkora lehetett itt a kócsagállomány. Ha LAKATOS «pár tucátja» alapján a régi érintetlen állományt 100 pár-ra is becsüljük, még mindig távol maradunk a valóságtól, mert hiszen ez a mocsárterület Ujvidéktől Kabolon (a régi Kovilon) át Titelig és innen föl Csurogig, nyugat felé pedig egészen Temerinig húzódott. Biztosra kell vennünk, hogy ezen a rengeteg mocsárterületen nem egy, hanem több népes kócsagtanya is volt.

¹ Dr. FÉNYES D. levélbeli értesítése.

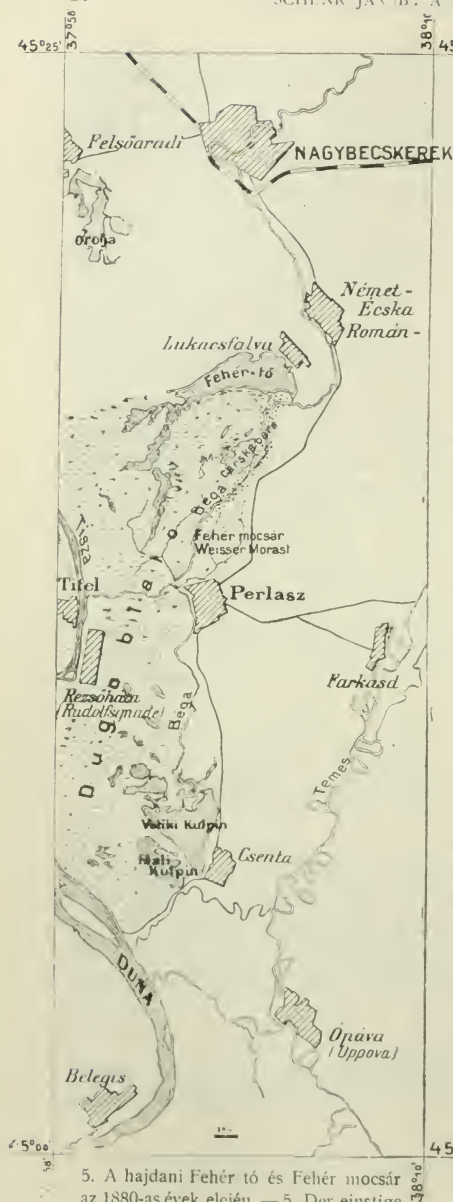
² Dr. liburnai LORENZ LAJOS levélbeli közlése.

³ Stürme, Hagel, Trockenheit. Mittheil. d. Ornith. Vereins in Wien. VII. 1883.

⁴ Kócsagtanyán. A Természet IV. évf. XIII. szám és A titeli lápokon. Vadászlap XVI. 1905. p. 319.

⁵ CERVA FRIGYES szóbeli közlése.

⁶ Az ujvidéki Nagy-rét madárvilága. Aquila XV. 1908. p. 232—244.

5. A hajdani Fehér tó és Fehér mocsár az 1880-as évek elején. — 5. Der einstige weiße Morast und weiße See 1880.

Pontos adatok, sajnos, hiányoznak, Csurogra vonatkozólag KAUFMANN¹ csak mint előfordulót említi.

Bár szerfölött nehéz és kockázatos, mégis a rendelkezésre álló adatok alapján körülbelül 150 párra becsülöm azt a kócsagállományt, mely ezen mocsárrengetegen még HODEK idejében és előbb fészkelhetett. Az állomány pusztulását egyrészt a dísztolvadászatnak kell tulajdonítani, főleg azonban a terület lecsapolásának és a mocsarak eltűnésének.

A HODEK által fent leírt mocsárterületnek Titellel szemközt fekvő tisztántúli részén is fészkel a kócsag. HODEK itt se közöl közelebbi adatokat se a helyről, se az állományról, egy helyet azonban biztosan kijelölhetünk s ez a híres

2. Fehér mocsár, melyet 1847-ben BALDAMUS hírneves német ornitológus látogatott meg és írt le.¹ Az ő idejében azonban ezen a helyen csak mintegy 5 pár fészkel s ez az adat is arra enged következtetni, hogy hazai kócsagállományunk akkoriban sokkal csekélyebb lehetett, mint ahogyan azt ma gondoljuk. Közvetve mindenesetre annyit

¹ Vadászképek a csurogi rétekről. Vadászlap 1896. p. 480.

² Beiträge zur Naturgeschichte einiger dem S. O. Europas angehörigen Vögel. Naumannia, I. Heft 1, 2, 4 und II. Heft 2.

6. Az Alduna mocsárvilága 1700 körül. Gróf MARSILI eredeti térképének fényképe.

6. Die Sümpfe an der unteren Donau um das Jahr 1700. Photographie der Originalkarte des Grafen MARSILI.

is bizonyít, hogy a titeli rét néven összefoglalt nagy mocsárterület hajdani kócsagállományát semmi esetre sem becsültem túlságosan alacsonyra. Ez a Fehér mocsár része volt a HODEK által emlegetett Hošzú mocsárnak, a Dugo blatonak. Ennek a kócsagállományáról IFJ. HODEK EDE hozzám írt levelében annyit mond, hogy 1869-ben ott, ahol most Rezsőháza község van, körülbelül 12—15 pár fészkel, de a terület nagyobb részének állományáról semmit sem tudunk. BALDAMUS és HODEK adatai alapján ennek, valamint a vele összefüggő területnek hajdani állományát is legfeljebb 50 párra szabad becsülni. BALDAMUS után csak HERTELENDY J.¹ emlékezik meg a Fehér mocsárról, de a kócsagot csak említi mint itt fészkelőt, az állományról nem tájékoztat. Lehet különben, hogy adatai nem is erre a vidékre, hanem a következőkre, a Fehértóra vonatkoznak. Jelenleg ezen a területen kócsagtelep már nincs, valószínű, hogy mindjárt a HODEK által említett szabályozási munkák után pusztult el.

3. A lukácsfalvi Fehértó és környéke, a Carska bara, mai napig meglevő remek mocsárterülete még szintén annak a mocsárrengetegnek része, melyet HODEK előbbi leírásában ismertetett. Régebbi adatok innen hiányoznak, de valószínűnek kell tartani, hogy itt is volt annak idején kócsagtelep, mert még jelenleg is fészkel itt 5—6 pár. Az 1909. és 1910. években jártam itt, a madarakat a fészkelés időszakában itt találtam s egy terjedelmes fűzfán egy — sajnos már kirabolt — fészket is láttam.² Értesülésem szerint a kócsagok még jelenleg is fészkelnek itt.

Ezzel szemben DR. NAGY JENŐ más forrásból azt az értesítést nyerte, hogy 1915-ben és 1916-ban a kócsag már nem fészkelte volna itt.³ Hogy mi a valóság, azt egyelőre nem tudom eldönteni. A kócsag rendkívül óvatos madár s még rendes táplálkozási területein is gyakran csak nagy utánajárással puhatható ki. Arra nézve, hogy régebben mekkora lehetett itt az állomány, csak a Fehér mocsár BALDAMUS idejeki állománya adhat hozzávetőleges tájékoztatást s így csak 10 párt veszek föl.

Az aldunai vagy oppovai rét sokszorosan emlegetett kócsagfészkelő terület, de a rávonatkozó adatok gondos mérlegeléséből kétségtelenül kiderül, hogy itt az utolsó 100 év alatt a kócsagnak jelentékenyebb fészkelő tanyája nem volt. Erre enged következtetni elsősorban a terület jellege is. Az aldunai rét ugyanis nem egyéb, mint a Dunának máig se szabályozott árterülete, mely a folyam balpartján a Tisza-torko-

¹ A fehér mocsár és környéke. Vadász- és Versenylap. 1866. p. 17—20.

² Jelentés az 1909. évi madárjelölésekről. Aquila XVI. 1909. p. 245. Ugyanaz 1910. U. o. XVI. 1910. p. 214.

³ A kócsag fészkelése a lukácsfalvi Fehértavon. Aquila XXIII. 1916. p. 362.

latától a Temes-torkolatig húzódik. Madártani tekintetben régóta ismert nagyhírű vidék, de főleg vadászati szempontból fontos, mert különösen az őszi vonulás idején tömérdek vízi szárnyas gyűjtőmedencéje. Mint fészkelő területet a helyszínén végzett megfigyeléseim alapján azonban csak azok a fajok használhatják, amelyek úszó, tehát a változó vízállásoktól nem fenyegetett fészket raknak a nádasok rejtekébe. Az óvatos

7. Az aldunai árterület a Gém-, Hadi-, Huja- és Pancsova szigetekkel a j ben. — 7. Das untere Donauried mit den Reiher-, Kriegs-, Huja- u. Pancsovaer Inseln in der Gegenwart.

és gyanakvó kócsag számára ez a terület, amely az árvíz lefolyása után gyakran látogatott kaszáló-, legelő- és vadászterületté válik át, alig alkothat kedvelt fészkelő és tartózkodási területet.

Első ízben TOBIAS¹ német ornitológus említi ezt a területet.

¹ Ornithologische Ausflüge im Banater Grenzlande. Abhandl. d. naturf. Gesellsch. zu Görlitz. Bd. IV. 1847. p. 32.

Ő 1840-ben járt itt s látott is kócsagot, de hangsúlyozza, hogy ez a faj a területen akkor nem fészkelte. HOMÉYER-hez¹ írt leveleiben később is megemlékezik erről a vidékről s most már «sok»-ra becsüli az itt megfigyelt kócsagok számát, de úgy hiszem, hogy az eredeti közlés adatait kell elfogadni. DR. FRIVALDSZKY I.² adatai a «Bánság»-ról minden valószínűség szerint erre a területre vonatkoznak. Szerinte a nagy kócsag fészkel is a Bánságban; ez az állítása azonban, minthogy pontosan meghatározott helyre nem vonatkozik, aligha lehet közvetlen megfigyelés eredménye s ezért valószínűnek kell tartani, hogy csak NAUMANN, LANDBECK vagy BALDAMUS általános adatainak megismétlése.

Arra nézve, hogy a kócsag az aldunai réten fészkelne, még a legújabb időben is akadnak adatok, amelyeket azonban a helyszínén végzett megfigyeléseim alapján kénytelen vagyok kétségbe vonni. Így WEISS K.³ zimonyi jónevű vadászati író szerint Belegissel szemben fészkel volna a nagy kócsag, HALMAY M.⁴ szerint pedig 1905-ben 2 pár fészkelte volna az aldunai rétnak Újbanovcival szemben fekvő részében. Ez az utóbbi közlés se fogadható el, mert HALMAY-nak az aldunai rétre vonatkozó madártani adatai nagyon megbízhatatlannak bizonyultak. Mikor 1908-ban ott jártam, a vidéken már csak a híre volt meg annak, hogy itt-amott réges-régen fészkeltek volna kócsagok (túlnyomóan kis kócsagok) s ugyanezt hallottam még tovább felfelé Kevevárán MENESDORFER kiváló megfigyelőtől, aki hosszú madártani pályája alatt ezen a vidéken már nem talált nagykócsag telepet. Az aldunai réttel közvetlenül határos a

4. Zimonyi Gém- és Hadi sziget, melyek Zimony és Belgrád között fekszenek és NAUMANN⁵ közlései alapján úgyszólván világhírűek lettek nagy gémteltepeikről. NAUMANN 1835 őszén látogatta meg ezeket a szigeteket s a kócsagok paradicsomának nevezte őket, mert a gémteltepek bizonyítékát, a tömérdek fészket megláthatta, de a fajokról és számarányukról csak a zimonyi vadász körök, illetőleg «legtekintélyesebb polgárok» bemondása alapján nyilatkozhatott. Egész leírásából azt a meggyőződést kell meríteni, hogy ezeken a szigeteken alig fészkelhetett a nagy kócsag tekintélyes számban, mert hiszen nálunk a nagy kócsag a megközelíthetetlen nádrengeteget kedveli, nem pedig az erdőt.

¹ Ornithologische Briefe. 1881.

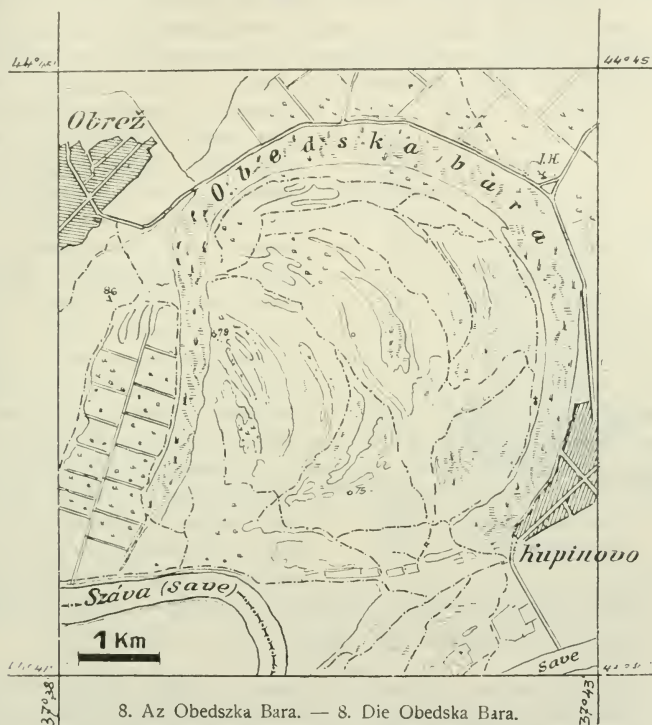
² Jellemző adatok Magyarország faunájához. A Magyar Tud. Akadémia Évkönyvei. XI. 4-ik darab. 1865.

³ Zwei Seeadler. Waidmannsheil. 1908. p. 176.

⁴ A gémekekről. Zool. Lapok. XI. 1909. p. 163—166.

⁵ Ornithologische Reise nach und durch Ungarn. Archiv f. Naturg. III. Bd. 1. 1837. p. 60 stb. és «Naturgeschichte der Vögel Deutschlands» című nagy művének új kiadásában, 9. kötet 96., 114., 115. lapjain.

Csak a kis kócsag fészkelhetett itt nagyobb számban. LANDBECK¹ 1838-ban a Gémszigeten még ott találta a gémtelepeket, de a nagy kócsag az 1837. évi üldözések következtében már nem jelent meg. Másik közleményében,² amely azonban inkább népszerűsítő célzatú, ezzel ellentétben a gémszigeti telep lakói között a kócsagot is említi, valószínűleg azonban csak abban az értelemben, hogy régebben fészkel ott. Azóta

8. Az Obedska Bara. — 8. Die Obedska Bara.

többé nem történt említés a nagy hírre jutott Gémszigetről. Mikor én 1908-ban ott jártam, már híre se volt a gémtelepnek. Az adatok összeállításából valószínű, hogy volt a területen közelebbről meg nem határozható nagyságú, de semmiesetre se tekintélyes kócsagtelep, amely nem

¹ Die Vögel Sirmiens. OKENS Isis, 1843. évf. 1—41, 83—113 lapon.

² Vögelkolonien im nördlichen und südlichen Europa. Das Buch der Welt. 1843. p., 41.

is volt hosszú életű, aminthogy a város közelsége folytán nem is lehetett s így a régi kócsagállomány szempontjából alig jöhet számításba.

Följebb a Száván terül el a szintén még HODEK által legjobban ismertetett

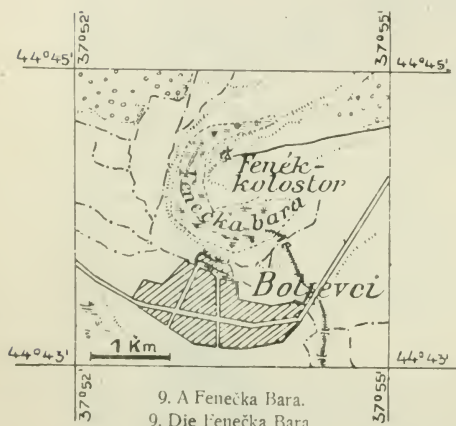
5. Obedszka bara. Ez a sűrű rekettgyűzzel és hatalmas náderdővel vegyest borított feneketlen ősmocsár a szerémszegei Kupinovo és Obrezs községek között terül el s emberemlékezet óta óriási gémtelep van benne. Jelenleg is ez a legnépesebb gémtanyánk s a múltban is mindig az volt, de a nagy kócsag a ránk maradt hírek szerint mindig ritka volt itt. Sohase fészkelte több mint 10 pár s az 1870-es évek

óta ezek is máshová költöztek s csak a legújabb időkben telepedett meg újból néhány fészkelő pár. Annak, hogy a nagy kócsag éppen ezen a klasszikus gémtanyán nem telepedett meg állandóan és nagyobb mennyiségben, nézetem szerint az a legfőbb oka, hogy a területet vegyesen borítja a nád és rekettgyűz, holott a nagy kócsag vagy a tiszta náderdőbe telepszik, vagy ha már fára szorul, akkor a szálerdőt részesíti előnyben.

Valamennyi gémtelepünk közül ennek a történetét és mindenkori állományát ismerjük a legjobban. Az irodalmi források hosszú sora foglalkozik vele s ezeknek áttanulmányozása azért is rendkívül tanulságos, mert beigazolja,

hogy milyen óvatossággal kell fogadni éppen a nagy kócsagra vonatkozó adatokat.

Először 1835-ben NAUMANN J. FRIGYES¹ említi a telepet, azonban csak bemondások alapján, mert ő ősszel járt a vidéken, amikor a gémtelep már feloszlott. LANDBECK² 1838-ban már részletesen ismerteti. A nagy kócsagról azt írja, hogy ez volt a legritkább faj, mely a kis kócsag állományának az 50-ed része lehetett. Számmal ez az állomány ki nem fejezhető, mert a kis kócsag állományát se adja meg. BÁRÓ LÖBENSTEIN³ azonban 1840-ben már nem említi a telep lakói között, viszont a

¹ Ornithologische Reise nach und durch Ungarn. i. h.

² Die Vögel Sirmiens i. h.

³ Ornithologische Notizen, gesammelt auf einer Reise in Ungarn im Jahre 1840. Naumannia, I. Heft. 3. 1850. p. 12–22.

kis kócsag állományát körülbelül 250 párra becsüli.¹ E szerint a LAND-BECK által megfigyelt nagy kócsag-állomány 5—10 párnál nem lehetett nagyobb. Ki kell emelnem itt, hogy LÖBENSTEIN mindig igen higgadtan ítélte meg a helyzetet s nem engedte magát befolyásoltatni az új és lebilincselő hatású madártani látványosságok által. Az akkori állapotokra vonatkozó megállapításait tehát úgy kell venni, hogy azok a valóságos viszonyokat meglehetősen híven tükröztetik vissza.

Az 1853—55. években a kupinovái erdőhivatal főnöke: ETTINGER J., aki lelkes természetbarát volt és irodalmilag is működött, tartotta számon a telep állományát. Ebben az időben ZELEDOR, a bécsi udvari múzeum preparátora is meglátogatta a telepet s gyűjtött a múzeum részére. DR. LORENZ LAJOS levélbeli értesítése szerint a bécsi udvari múzeumban levő kócsagtojtásokat 1853. május 20-án szedték Obrezsen. ETTINGER² szerint ebben az időszakban néhány pár fészkel a telepen.

1869-től kezdve körülbelül az 1880-as évekig HODEK EDE állandóan látogatta a telepet s több ízben is adott hírt róla. 1869-ben a fészkelő párok számát 10-re becsülte³ s ETTINGER⁴ szerint 1872-ben még szintén fészkel itt a kócsag, de HODEK⁵ 1877-ben már nem talált kócsagra, 1878-ban azonban IFJ HODEK EDE-nek hozzám intézett levelében foglalt adatai szerint ismét fészkel 4 pár; HODEK későbbi közlései alapján arra az eredményre kell jutnunk, hogy ettől az időtől fogva egészen 1916-ig a nagy kócsag többé nem fészkel az Obedszka bara gémtelépén, bár nem egyszer, később is hangoztatják a kócsag felbukkanását.

Igy MICHEL⁶ 30 évvel később írja, hogy 1877-ben és 1886-ban fészkel volna. Az angol CLARKE W.⁷ 1883-ban látogatta meg a telepet, de csak egyetlen példányt észlelt s a fészkelők között nem említi. DR. MOJSISOVICS Á.⁸ szerint 1884-ben és 1885-ben fészkel volna, adatai azonban nem mindig megbízhatók, mert többnyire nem gyakorolt eléggé szigorú kritikát a bemondásokon alapuló adatok fölött. GRIMBART⁹

¹ NAUMANN-hoz írt levelében, melynek adatait NAUMANN nagy művének a kis kárókatona állomány-ra vonatkozó részében közli.

² Der syrmische Sumpf Obedszka bara und seine Vogelwelt. Verhandl. d. Zool. Bot. Gesellsch. in Wien. VII. 1857. p. 71.

³ Thatsächliches über die Verminderung der Vogelwelt. Ornith. Verein in Wien. Mittheil. Nr. 5. 1877. p. 8.

⁴ Der Sumpf Obedszka bara nächst Kupinovo in Slavonien einst und jetzt. Glasnik hrvatskija narav. družtva. III. 1888. p. 231.

⁵ Ornithologische Reiseberichte. Mittheil. d. Ornith. Vereins in Wien. I. 1877. p. 69 stb.

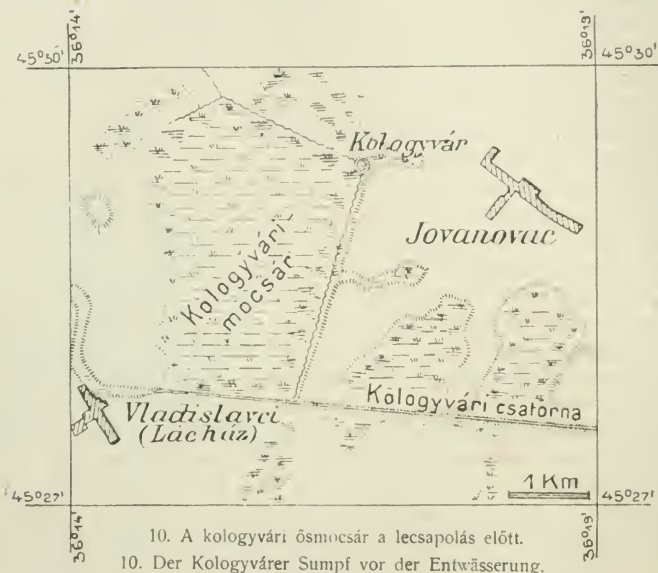
⁶ Der grosse Silberreiher. Waidmannsheil. XXX. 1910. p. 75.

⁷ Field Notes from Slavonia and Hungary. The Ibis 1884. p. 125.

⁸ Biologische und faunistische Beobachtungen über Säugetiere und Vögel Südnugarns und Slavoniens. Mittheil. d. naturw. Vereins f. Steiermark. 1885. p. 109 és Das Thierleben d. östr.-ung. Tiefebene. 1897.

⁹ Sumpfvögel- und Seeadlerjagden in Kroatien. Waidmannsheil X. 1890. p. 121.

1885-ben mint fészkelőt említi, de ennek is ellentmondanak a későbbi 1887 és 1892-ből való adatok.¹ SZIKLA GÁBOR² 1894-ben már nem találta ott, úgyszintén DR. GRUNACK A.³ sem 1897-ben. Ebből az évfolyamból felsorolja TEWIS,⁴ de ezzel egyrészt ellenkezik GRUNACK adata, másrészt HAVLIČEK JÓZSEF kupinováí főerdésznek és az Ornithológiai Központ megfigyelőjének a jelentése az 1895—98. évekből, mely szerint a nagy kócsag átvonulóban minden tavasszal megjelenik az Obedszka bara vidékén, de ott nem fészkel. Átvonulóban is legfőljebb

10. A kócsagvéri ősmocsár a lecsapolás előtt.

10. Der Kócsagvärer Sumpf vor der Entwässerung.

5 darabot figyelt meg. DR. LENDL ADOLF⁵ 1907-ben már nem találta itt, úgyszintén én⁶ sem 1908-ban és 1912-ben sem találta itt DR. RÖSSLER E.⁷ sem.

¹ R. Aus Obedszka bara, Waidmannsheil XII. 1892. p. 189.

² Egy érdekes levél a Száva partjáról. Aquila III. 1896. p. 145.

³ Kleinere Mittheilungen. Zeitschrift für Oologie. 1897. p. 19.

⁴ Aus den Pfingsttagen in der Obedszka bara in Syrmien. Der Weidmann XXVIII. p. 318.

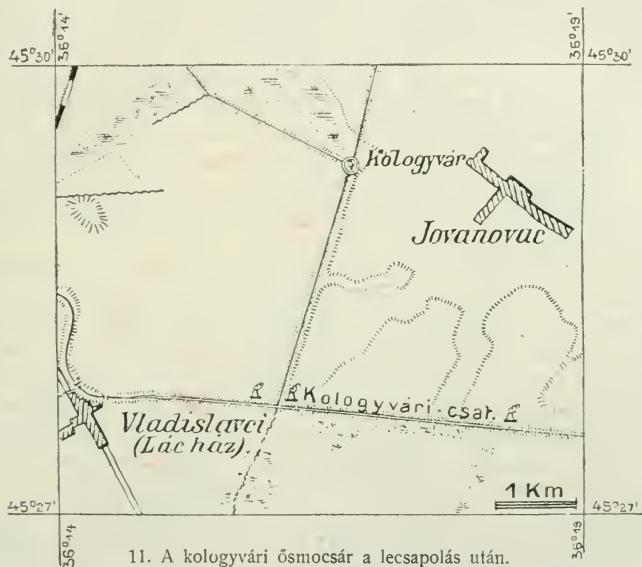
⁵ Ausflug in ein Vogeleldorado. Waidmannsheil XXX. 1910. p. 12.

⁶ Az Obedszka bara gémtelepe. Aquila XV. 1908. p. 245 és Jelentés az 1912. évi madárjelölésekről. Aquila XIX. 1912. p. 321.

⁷ Über das Vogelleben im Sumpfe Obedszka bara. Verhandl. d. V. Int. Ornith. Kongresses, Berlin, 1911. p. 224.

Legújabbban azonban, körülbelül négy évtized mulva, 1916-ban újra fészkel 4—6 pár. IFJ. HODEK EDE¹ fedezte föl őket. A fészkelés ideje alatt 8—10 madarat látott ott, utána pedig 26-ot, a költés tehát úgy látszik sikerült is.

Látható ebből a nyolc évtizedet felölelő történeti áttekintésből, hogy a nagy kócsag ezen a valóban ideális és a többi gémféleségtől, még a kis kócsagtól is bőven benépesített területen sohasé fészkelte jelentékenyebb számban és sohasé volt állandó lakója a telepnek. Ha ősszel na-

11. A kologyvári ősmocsár a lecsapolás után.

11. Der Kologyvárer Sumpf nach der Entwässerung.

gyobb számban is mutatkozott ezen a területen, úgyszintén annak közelebbi vagy távolabbi környékén, mint pl. NAUMANN és LANDBECK idejében is, annak az a magyarázata, hogy tovább északra fekvő telep lakói a mindenkori fiatal nemzedék kíséretében sereglettek össze ezen a kitűnő táplálkozási területen. A gémeknél a 40—50 km-es utazások a táplálkozási területekre és onnan vissza a hálótanyákra nem tartoznak a rendkívüli dolgok közé. A gyűrűzési kísérletekből kétségtelenül megállapíthattam azt a folyamatot, hogy az Obedszka bara gémei ellátogat-

¹ Levélbeli értesítés.

nak Pancsova és Titel vidékére, a bellyei kiöntésekre stb. s ezek lakó vizsont az Obedszka barába.

Pedig az Obedszka bara gémteltepe 40 esztendőre visszamenőleg többé-kevésbé védelem alatt állott. 1875-től kezdődőleg HODEK közbenjárására helyezték védelem alá, miként fentebb említettem, azután RUDOLF s még később FERENCZ FERDINÁND trónörökösünk vadászterületeként féltékeny gonddal őrizte a felügyelő személyzet. A szerb oldalon levő táplálkozási területeken persze vigan lövöldözték a gémekeket, de legalább a fészkelés helyén békességben lehettek. Legújabban a világháború folyamán, sőt épen ebből kifolyólag már a telep egész környéke védelem alatt állott. A katonai közigazgatási hatóság Ifj. HODEK EDE közbenjárására megtiltotta, hogy a Sabáctól Belgrádig terjedő Száva-szakaszon és környékén bárki is, akár polgári egyén, akár katona, gémekeket és sasokat lőhessen. HODEK E. hozzám intézett levele alapján neki köszönhető ez az intézkedés, melyért hálás lehet minden természetbarát. Kíváncsinos volna ennek a tilalomnak fenntartása az eljövendő békeidőben is.

Az Obedszka bara közelében régebben egy kisebb telepe is volt a nagy kócsagnak, még pedig:

6. a Fenečka kolostor mellett levő Fenečka barában Jakova község közelében. Ezt is NAUMANN említi először 1835-ben (i. h.) és LANDBECK 1838-ban (i. h.). Az állományról csak LÖBENSTEIN báró közöl pontos adatokat (i. h.), aki 1840-ben TOBIAS¹ társaságában látogatta meg a telepet. LÖBENSTEIN a nagy kócsag állományát mindössze 8—9 párra becsülte. Még 1855-ben megvolt a telep, mert ETINGER² és ZELEBOR itt jártukban fészkeire és tojásaira akadtak, azóta azonban nincs több hír róla. A Fenečka barát azóta lecsapolták s így természetesen a kócsag is eltűnt.

A Dráva-Száva közén ezeken kívül még csak egy nagy kócsagtelep ismeretes, még pedig a Drávatorkolat közelében fekvő

7, Kologyvári ősmocsárban, az első gémtelep, amelyet a hazai madártani irodalom megemlít. PHILIPER és MITTERPACHER (i. h.) már 1782-ben nagy gémtelepet találtak itt, de 100 évig tartott, amíg újra hírt adott róla DR. MOJSISOVICS Á.³ Még akkor is nagy gémtelep volt benne s fészkelte a nagy kócsag is, de hogy mennyi, azt MOJSISOVICS nem mondja meg. BÁRÓ KALBERMATTEN⁴ 1887-ben szintén megemlíti a fészkelők között a nagy kócsagot, a fészkelők számát «néhány»-ra be-

¹ Beiträge zur Naturgeschichte einiger Vögel. Abhandl. d. naturf. Gesellsch. Görlitz. V. 1848. p. 55.

² Der syrmische Sumpf Obedska bara. (i. h.)

³ Bericht über eine Reise nach Südungarn und Slavonien. Mittheil. d. naturw. Vereines, Steiermark. 1885. p. 57.

⁴ Sumpfleben und Jagden. 1891. Magyar fordításban: Berki élet és vadászatok. Vadászlap XII. 1891. p. 367. stb.

csüli, LEVERKÜHN¹ az 1891. évben Budapesten tartott II. nemzetközi madártani kongresszus alkalmából látogatta meg a telepet. A gémtelep akkor még megvolt, de lakói között a nagy kócsagot nem említi. PFENNIGBERGER JÓZSEF² azonban, aki a vidéken mint ornitológus mű-

12. A bellyei uradalom mocsárvilága.

12. Die Sumpfgebiete der Herrschaft Bellye.

ködött s a területet bizonyára jól ismerte, határozottan állítja, hogy a nagy kócsag fészkel a kőgyvári telepen. A Vuka patak szabályozásával ezt a mocsarat is lecsapolták s jelenleg már csak a híre van meg a

¹ Bericht über eine Reise nach Ungarn im Frühjahr 1891. Főjelentés a II. nemzetközi madártani kongresszusról. II. Tud. rész. Bpest, 1892. p. 210—238.

² Dr. RÖSSLER E.: A bellyei Rétmúzeum. Bevezetéssel ellátta PFENNIGBERGER JÓZSEF. Aquila XV. 1908. p. 207.

régi hozzáférhetetlen gémtelepnek, ahol még KALBERMATTEN idejében valószínűleg a pásztorgém is fészkel 2—3 párban. A kologyvári telep-
pel szomszédos

8. A bellyei uradalom, melynek nagy kiterjedésű árterületei és mocsarai régtől fogva híres vizimadártanyák voltak s még jelenleg is az ország legjobb madártani vidékei közé tartoznak. GRÓF HOFFMANNSEGG főntemlített 1794. évi egyedülálló adatait nem tekintve, az irodalomban csak későn találkozunk ennek a területnek az ismertetésével. Régente valószínűleg állandó telepe volt itt a nagy kócsagnak; IFJ. HODEK E. levélbeli értesülése szerint 1871-ig körülbelül 10 pár fészkel a kopácsi rétségben, attól fogva azonban csak elvétve telepedett itt meg, amint ezt az idevágó források bizonyítják. Az 1880-as évek elején kezdte meg DR. MOJSISOVICS Á.¹ a terület madárvilágára vonatkozó sorozatos közléseit, melyek a szerző megfigyelései mellett főleg az uradalom kitűnő természetismerőjének PFENNIGBERGER erdőtanácsosnak sok évi gondos kutatásaira támaszkodnak. Az összes idevonatkozó források² egyetértének abban, hogy a nagy kócsag ezen a területen egészen a legújabb időig évről-évre előfordul kisebb, nagyobb számban (1884. nov. 6.-án kb. 100 drb; 1885. januárius 17.-én 30—50-es csoportokban, köztük vedlő példányok is; 1908. október 24.-én 50 drb; 1909. július 1.-én 15—20 drb), de csak elvétve fészkel itt néhány, így 1883-ban a kopácsi rétségben. Az itt megforduló nagy kócsagok többnyire más fészektelepekről jönnek ide erre a kitűnő táplálkozási területre. Végeredményében ez az ország- és világszerte ismert madártani terület, melyen a nagy kócsag NAUMANN nagy munkájának új kiadása szerint még ma is fészkelő madár volna, szintén nem számítható azon területek közé, amelyekben a kócsag tömegesen vagy legalább is jelentékenyebb számban fészkel volna.

Innentől kezdve fölfelé a Duna mentén több fészkelő telepről nincsenek adatok. FRIVALDSZKY I.³ ugyan megemlíti a Duna-Tisza között, LAKATOS K.⁴ Apaj pusztát, DR. MADARÁSZ Gy.⁵ és DR. LOVASSY S.⁶ Pest

¹ Streiftouren im Riedterrain von Bellye. Mittheil. d. naturw. Vereins Steiermark. 1881. p. 126. — Zur Fauna von Bellye und Dárda. Ugyanott 1882. p. 103. — Erster Nachtrag. stb. Ugyanott 1883. p. 113. — Die Vögel des Drauecks und der angrenzenden Gebiete. Ornith. Jahrbuch VI. 1895. p. 151.

² Az említettekén kívül még: NÉHER B., Aus dem südlichen Ungarn. Mittheil. d. öst. Reichsbundes für Vogelkunde. Wien. II. 1902. évf.-tól kezdve minden évfolyamban több közlés. — Dr. ROSSLER E., A bellyei Rél-múzeum. Bevezetéssel ellátta, PFENNIGBERGER J. Aquila XV. 1908. p. 207.

³ Jellemző adatok stb. (i. h.)

⁴ Kócsagfajaink. Vadászlap XII. 1891. p. 332.

⁵ A magyar állatvilág köréből. Term. Tud. Közlöny XXVIII. 1896. p. 293.

⁶ A Balaton gémfajai. A Balatoni Múzeum-Egylet első évkönyve 1903. p. 93.

megye mocsarait, de ezek az állítások annyira általánosak, hogy azok alapján a jelzett kócsagtelepek létét bebizonyítottak venni nem lehet. Amennyiben az adatok Apaj pusztára vonatkoznak, egész biztosra mondhatom, hogy ott a kócsag nem fészkel. Nagyon jól ismerem ezt a területet. Az itt levő vizek nagyobbára szikes sekély erek, nagy megközelíthetetlen náderdők hiányzanak s így a kócsagtelep létföltételei sincsenek meg. LANDBECK¹ 1838-ban járt ezen a vidéken, de egy szóval sem említi, hogy itt kócsagtelepek lettek volna. Az Apaj pusztá környékén levő Ürbő és Mántelek puszták, továbbá Kunszentmiklós és Kerekegyháza gazdag mocsárterületei lehettek ugyan hajdanában kócsagtelepek, de erre vonatkozólag nincsen semmiféle adatunk. Véletlenül hallottam azonban, hogy 1918 tavaszán fészkel volt a nagy kócsag Kunszentmiklós Pozsáros nevű nádasában. 1911. május havában, láttam azon a területen két kócsagot s ezen az alapon valószínűnek is tartottam a fészkelést, de meggyőződést róla nem szerezhettem. DR. TÓTH EDE levélbeli értesítése szerint 1918-ban legalább két pár fészkel az említett helyen, de kifogástalan bizonyítékot erre nézve nem tudott szerezni. A pestmegyei mocsarak közül talán elsősorban az izsáki Kolom-tó nagy nádrengetege jöhetne számításba, ahol jelenleg is fészkel néhány kanalas gém. A kócsag hajdani előfordulásáról azonban semmi közelebbi biztos adat nincsen. Hogy még tovább fölfelé a Duna mentén Pozsony megyében is fészkel volt hajdanában, amint azt ORTVAY T.² állítja, szintén nem vehető bebizonyítottak, mert valószínűleg csak ellenőrizhetetlen szájhagyományokon alapuló állítás vagy sejtés, amit tények — legalább tudomásom szerint — nem támogatnak.

Átérve a Dunántúlra, itt is végezzünk először a kétes telepekkel. A veleincei tóra vonatkozólag CHERNEL I.³ ennek a remek madártani területnek legalaposabb ismerője csak sejtést kockáztat meg, hogy a nagy kócsag tán fészkelhet benne. LAKATOS és LINDNER⁴ idevágó adatai tehát figyelembe nem vehetők. Állítólag a legújabb időben 1915-ben fészkel volt a nagy kócsag, miről CERVA FRIGYES közbenjöttével SZIKLA GÁBOR adott hírt, amelyet azonban bizonyos fönttartással kell fogadni, mert a fiókák száma állítólag 5 volt, holott a nagy kócsag legfeljebb 4-et tojik. Ornithológiailag híres terület volt itt még a fehérmegyei Sárrét is, amíg le nem csapolták. SZIKLA G.⁵ szerint 1883-ban itt fészkel volt, de ez

¹ Der Pöszärer Wald und seine Bewohner. Das Buch der Welt. 1843. p. 164.

² Pozsony vármegye állatvilága. I. rész. 1902. p. 95.

³ HERMAN O., A madárvonulás elemei Magyarországon 1891-ig. Bpest, 1895.

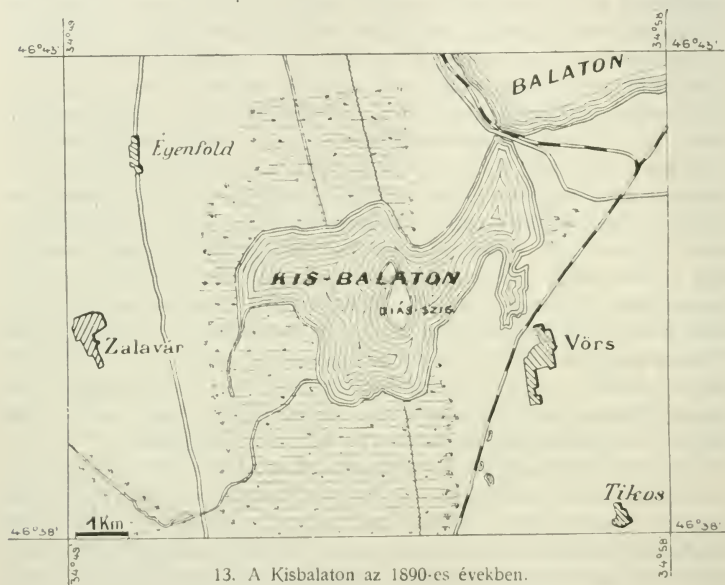
⁴ Reminiszenzen an eine ornith. Reise durch Öst.-Ungarn i. J. 1902. Ornith. Monatsschrift XXVIII. 1903. p. 209.

⁵ II. Jahresbericht (1883) d. Com. f. ornith. Beob.-Stat. in Öst.-Ungarn. Herausg. v. TSCHUSI.

az adata úgy látszik nem alapult közvetlen megfigyelésen, mert az állományra vonatkozólag semmiféle közelebbi tájékoztatást nem nyújt úgyszintén ez ügyben hozzám intézett levelében se említi a kócsag itteni fészkelését.

A Dunántúl fészkelő tanyái közül első helyen említendő

9. A kisbalatoni kócsagtelep, hazánknak ma is, régente is legnépesebb kócsagtanyája. A szóbanforgó terület a Balaton délnyugati szögletének kiöblösödésében elterülő nagyterjedésű ősmocsár, amely a

13. A Kisbalaton az 1890-es években.

13. Der Kisbalaton (Kleiner Plattensee) in den 1890-er Jahren.

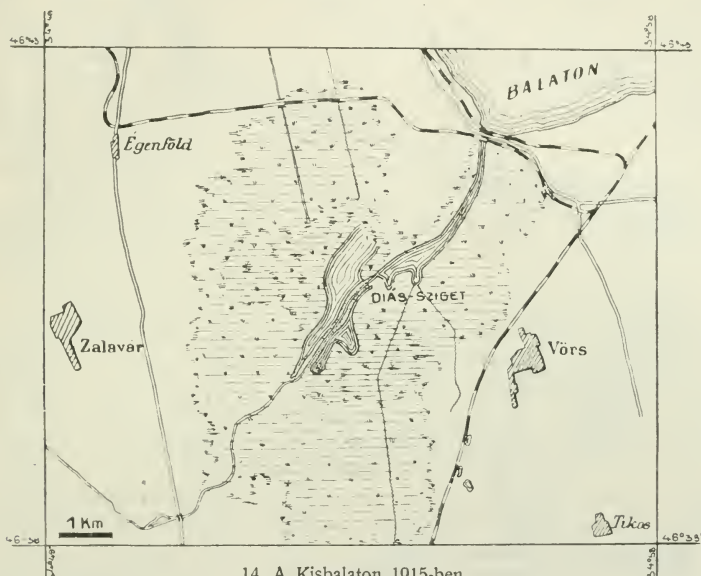
különböző szabályozási munkálatok dacára is még mindig jelentős terjedelmű. Az irodalom csak későn említi s így hazánk legklasszikusabb nagy kócsag telepének multjáról vajmi kevés adatunk van. Legelőbb SZIKLA GÁBOR¹ említi 1886-ban s a nagy kócsag létszámát akkoriban körülbelül 100 párra becsülte. Nagy hírre és nevezetességre tett szert az 1891. évben, amikor a Budapesten tartott II. nemzetközi madártani kongresszus tagjai közül sokan meglátogatták és ismertették, így TSCHUSI,²

¹ V. Jahresbericht (1886) d. Com. f. Beob.-Stat. in Öst.-Ung. v. TSCHUSI.

² Am Velenczeer und kleinen Plattensee. Főjelentés a II. nemzetközi madártani kongresszusról, II. rész. 1892, p. 202.

DR. LORENZ L.¹ és HOMEYER SÁNDOR,² aki a következő évben újra is meglátogatta.

A kisbalatoni kócsagtelepről a legértékesebb, a történetre és pontos számadatokra is kiterjedő több közleményt DR. LOVASSY SÁNDOR³ kiváló oologusunknak köszönhetjük. Első közlése szerint 1894-ig körülbelül 100 pár fészkelte itt évről-évre. Az 1895. évben azonban a roppant erejű jégzajlás letarolta a kócsagok fészkeléséhez szükséges avas nádasokat s azért 1895-ben, bár visszaérkezett a teljes állomány, már csak 7 pár tele-

14. A Kisbalaton 1915-ben.

14. Der Kisbalaton (Kleiner Plattensee) im Jahre 1915.

pedett meg a régi tanyán. Egy töredék a szomszédos Nagybereken talált új otthonra, a zöm azonban végleg elköltözött. Az 1916. július 31-én kelt levelében azonban az 1895. évi állomány óriási hanyatlásának

¹ Bericht über seine Reise nach Ungarn stb. Annalen d. k. k. Hofmuseums in Wien. VI. 1891. Notizen p. 106.

² Auf dem Velenczeer und Plattensee. Ornith. Monatsschrift XVI. 1891. p. 277 és Nach Ungarn und Siebenbürgen. Ugyanott XVII. 1892. p. 400 stb.

³ A Balaton gémfajai. A Balatoni Múzeum-Egylet I. évkönyve 1903. p. 93 stb. — Gémfajaink a Balatonnál. A Természet VII. 1903/04. p. 85. — Egy 1916 július 31-én hozzám intézett levélbeli értesítés értékes kiegészítő adatokkal.

még más és sokkal elfogadhatóbb okát is adja. Eszerint 1894-ben az egész állományt kiszedték és eladták az állatkertnek, amely az értékes és ritka madarakkal élénk csereüzletet vagy kereskedelmet folytatott más állatkertekkel. LOVASSY megemlíti a személyeket is, akik az üzletnél érdekelve voltak, én ettől elállok, csak azt említem meg, hogy az állatkert

15. A fonyódi «Nagyberek».

15. Der Ursumpf «Nagyberek» bei Fonyód.

nemcsak ezen alkalommal, hanem később is szerzett innen kócsagfiakat s nemcsak a kócsagfiókákat szedette, hanem a gólyafiókákat is, aminek még ma is él az emléke az Alföldön. Gyólaajelölési utaimon sokfelé kérdezősködtek nálam, hogy ki szedette össze azelőtt a gólyafiakat? Faluszerre jártak a gólyakupecsek s a fiókák darabját koronájával fizették. Lehetséges különben, hogy külföldi állatkertek is küldtek hozzánk ily gyűjtőket és kupeceket. A fenti adat tehát korántsem valószínűtlen s így meg kell állapítani azt a szomorú tényt, hogy legnépesebb kócsagtanyánk, amely

még a XIX. század végén is virágjában volt, bár a dísz tollvadászok elkerülték, mégis javarészt az üzérkedésnek és nyereszkeskedési váagnak esett áldozatul. 1895 óta a fészkelő tanyájukról ily módon elüldözött kócsagok közül már csak 7—12 pár telepedett meg a régi tanyán s ezek se tudtak többé kellőképpen elszaporodni, mert bár vadászati lag szigorúan tilalmazva volt a terület egyik oldala, a másikon, a zalavárin mégis csak továbbra is akadtak orvvadászok és orgazdák, akik kiszedték és megvették a fiókákat s lelőtték az öregeket. 1916-ban LOVASSY szerint 10—12 pár fészkel — SZABÓ LAJOS-nak, a terület bérlőjének értesítése szerint azonban csak 7 pár — de ezeknek a költségét is jóformán már mind kilököldözték. Az 1909. évben magam is jártam a kócsagtanyán¹ s akkor aránylag eléggé gazdag volt az állomány. A tóbíró akkor 50—60 párba becsülte a kócsagok számát, de nézetem szerint ez erős túlzás volt. Sok anyamadarat láttam azonban akkoriban s ezen az alapon biztosra állíthatom, hogy az állomány akkor nagyobb volt, mint most.

Ezen a telepen különben a kócsag fészkelési és megélhetési viszonyai még ideálisnak mondhatók s ezért alapos a remény, hogy kellő kimélettél a telep a jövőben nemcsak fennmarad, hanem gyarapodni is fog. Ezzel a teleppel tőzsomszédos

10. A Nagyberék-vagy Fonyódi berék néven ismeretes óriási ősmocsár, amelyben szintén már ősidők óta fészkel a nagy kócsag, legalább is a benádósodás óta, mert a fonyódi várról szóló följegyzések szerint a fonyódi hegy még a XV—XVI. században sziget volt, melyet sík víz vett körül s csak a víz apadásával változott át ez a terület nádas mocsárrá. Multját szintén nem ismerjük. Elsőnek ezt a telepet is SZIKLA GÁBOR² említi 1883-ból, majd HERMAN OTTÓ³ 1890-ből. HERMAN OTTÓ a madárvonulás 1890. évi országos minta megfigyelése alkalmával a Nagyberék tőtszentpáli részében látta el a megfigyelői tiszte, tehát hosszabb ideig volt ott, úgy hogy adatai már ebből a szempontból is tökéletesen megbízhatók. Szerinte a létszám akkoriban körülbelül 5 pár lehetett. A kócsagtelepet föl is kutatta s ennek eredményeként a Magyar Nemzeti Múzeumban máig is megvannak az innen származó nagy kócsagtojások. HOMEYER SÁNDOR⁴ 1892-ben járt ezen a telepen s ő is gyűjtött egy fészkaljat, amely azonban Németországba került. HOMEYER akkor 11 példányt számlált, tehát közelítőleg megvolt a két év előtti állomány. LOVASSY⁵ szerint 1903-ban még megvolt a régi telep, sőt 1914-ben is

¹ Jelentés az 1909. évi madárjelölésekről. Aquila XVI. 1909. p. 245.

² II. Jahresbericht (1883) d. Com. f. ornith. Beob.-Stat. in Öst.-Ungarn. Herausg. v. TSCHUSI, továbbá az 1886. évi jelentésben is.

³ Egy ősmocsárról. Természettud. Közlöny XXIII. 1891. p. 8 és A madárvonulás elemei Magyarországon 1891-ig. Bpest, 1895.

⁴ Nach Ungarn und Siebenbürgen (i. h.)

⁵ 1916 július 31.-én kelt levélbeli értesítés.

fészkelte még 2 pár, valószínűleg az utolsók, mert ezeket fiaik fölnevelése és ezek elszedése után az orvvadászok lelőtték s azóta még az átvonuláson se láttak itt kócsagot. A berek előrehaladt lecsapolása következtében nincs is remény rá, hogy valaha még újra megtelepedjék itt a kócsag.

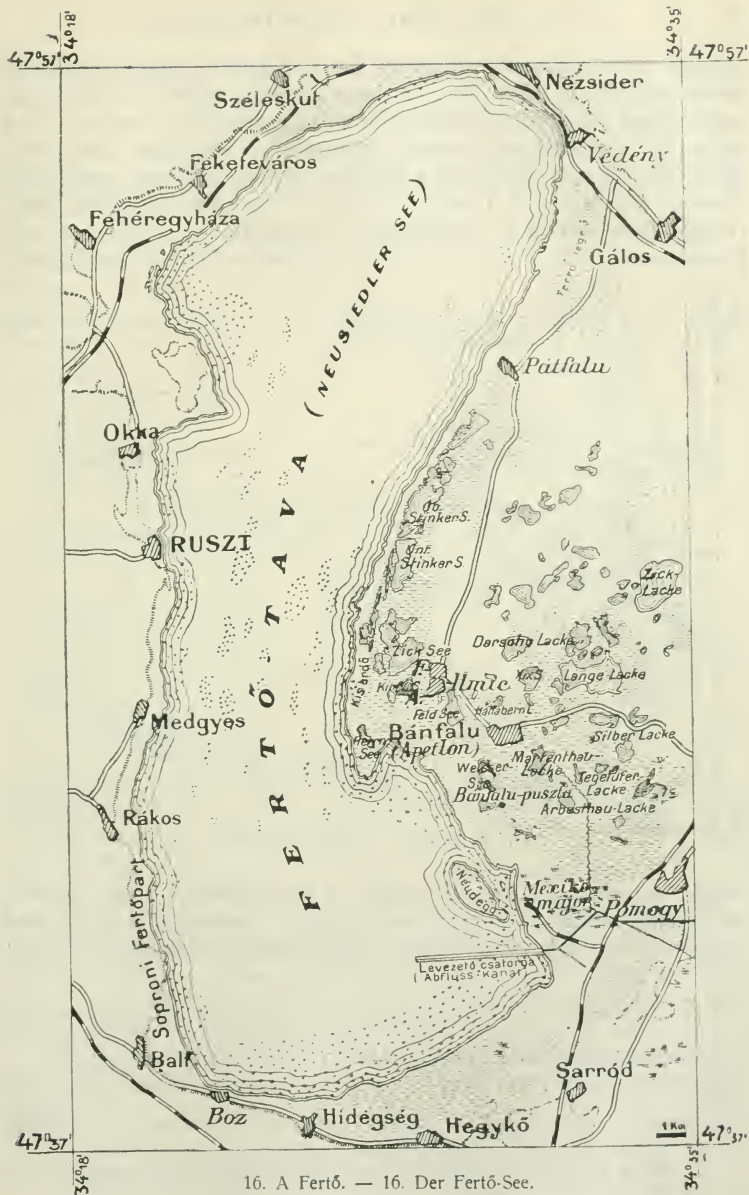
A telep pusztulásáról SZIKLA GÁBOR a következőket írja hozzám intézett levelében: «Ami ezen állatok kipusztulását illeti, arra legjobb volna egy szóval felelni: kultura. Minden nagyobb mocsár gazdasági kihasználása végett lecsapoltatott, illetve lecsapoltatik, pl. a fonyódi 40.000 holdnyi mocsarat a levezető csatornák át meg át szelik, úgy hogy a mostani magas balatoni vízállás előtt is már a kócsag fészkelési telepén a legjobb széna és sok helyen répa termett. Szerintem semmi esetre sem pusztította ki őket a puska, hanem részben a nyáron át szűk területre szorított mocsarak könnyen voltak száraz lábbal hozzáférhetők, miáltal a fiatalok a pásztorok és cigányok gyomrába vándoroltak, másrészt pedig a fennmaradt nádasokat a tél beálltával felgyújtották (hetekig égett), hogy a következő tavaszi legelőt értékesebbé tegyék. Már pedig tudjuk, hogy a kócsagok fészkelési helye mindig a le nem tarolt fennmaradt nádsűrűség».

Ha el is fogadjuk azt, hogy a területi viszonyok megváltozása volt a telep pusztulásának főoka, mégis lényegesen hozzájárult ahhoz a madarak állandó üldözése, tojásaik és fiókáik elszedése is. Mert hiszen a természeti viszonyok megváltozása legfőljebb csak a szomszédos területek fölkeresésére készíteti a fészkelő tanyájukról kiszorult madarakat, ellenben az elüldözött madár könnyen végleg elhagyja a vidéket s a lelőttek helyébe is, mennél előbbre halad a faj pusztulása, annál nehezebben akad pótlás. Így például erről a területről a kis kócsag sokkal előbb pusztult ki, mintsem a természeti viszonyok arra kényszerítették volna, kétségtelenül a folytonos zavarások és üldözések miatt.

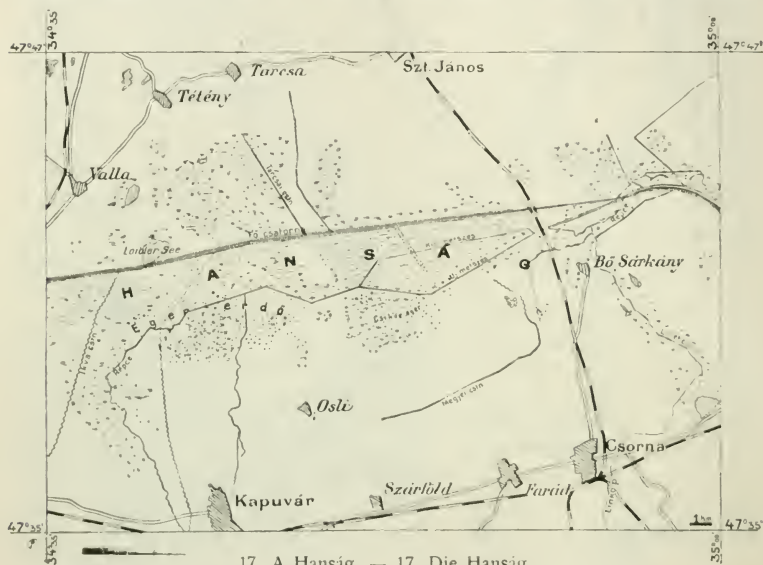
A telep hajdani kócsagállományáról biztos adatok nincsenek. HERMAN OTTÓ idejében volt még 5 pár, de akkorára már tetemesen megritkították soraikat egyes gyűjtők, így pl. egy tojásgyűjtő bécsi főpincér is, aki REISER OTMÁR-tól kapott értesülés szerint az 1880-as években sok tojást és madarat kapott innen, állítólag rokonok közvetítésével. Mindenestre túlzás nélkül legalább 10 párra lehet becsülni az 1890 előtti állományt.

11. A Fertő taván régente nem volt kócsagtelep, mert különben arról okvetetlenül megemlékezett volna JUKOVITS ANTAL¹ mosonbátfalvi plébános, aki az 1850-es és 1860-as években a Fertő orniszának buzgó

¹ Verzeichniss der am Neusiedler See vorkommenden Vögel. Verh. d. Ver. f. Naturkunde von Pressburg. VIII. 1864/65. p. 49.

kutatója volt és értékes gyűjteményt is szerzett innen. Ezután nagy hézag következik 1885-ig, mely évnek május 15. napján REISER OTMÁR¹ kiváló ornitológus 18 példányt észlelt Mosonbánfalván. Ezek a madarak itt a legnagyobb valószínűség szerint fészkeltek s ettől fogva úgy látszik állandóan megtelepedtek, mert a következő évben, 1886-ban, május 15-én FOURNESS² is észlelt itt 7 darabot. BÁRÓ FISCHER³ már 1883-ban is mint ritka fészkelőt említi a Fertő délkeleti szögletéből s ugyanezt mondja DOMBROWSKI E.⁴ is. FÁSZL ISTVÁN⁵ soproni tanár a Fertő madárvilágának

17. A Hanság. — 17. Die Hansäg.

magyar kutatója, bár többször észlelte a nagy kócsagot, mint fészkelőt nem említi, aminek az a magyarázata, hogy ő a túlsó parton lakott, ahol valóban nem is volt telep. Magam 1907-től kezdve több ízben is jártam

¹ IV. Jahresbericht (1885) d. Comité f. ornith. Beob.-Stat. in Öst.-Ungarn. Herausg. v. TSCHUSI.

² Vom Neusiedler See. Mittheil. d. ornith. Vereins in Wien. X. 1886. p. 157.

³ Ornith. Beob. vom Neusiedler See. Mittheil. d. ornith. Vereins in Wien. VII. 1883. p. 75.

⁴ Beiträge zur Kenntniss d. Vogelwelt d. Neusiedler Sees. Mittheil. d. ornith. Vereins in Wien. XIII. 1889. p. 3 stb.

⁵ Sopron madarai. A soproni bencésrendi főgymn. 1882/83. évi értesítője és Kézirati adatok a M. Ornith. Közponban.

a Fertőn, utóljára 1913-ban¹ s bár fészket a leküzdhetetlen terepnehézségek miatt föl nem kereshettem, egész biztosra állíthatom, hogy legalább 2—3 pár fészkel az illmiczi kis erdő közelében levő nádasban. A magas partról jól áttekinthető területen láttam, amint a nagy kócsagok állandóan beszálltak a náderdőnek egy és ugyanazon helyére, erről pedig a telep biztosan fölismerhető.

HOMÉYER SÁNDOR² szerint a Fertő északnyugati partján Fertőfő-egyházán is fészkel 2 pár 1891-ben, de már a következő évben nem voltak ott. Mikor én jártam ott 1913-ban, a nagy kócsag már nem fészkel a területen.

Az utolsó dunántúli fészkelő hely:

12. A Hanság nevű ősmocsár, melyről remek leírást adott CHERNEL ISTVÁN «Az öreg éger» címen a Természettudományi Társulat félszázados jubileumára kiadott Emlékkönyvben (1892., 202. lap). CHERNEL a nagy kócsagot mint fészkelőt nem említi s nem is valószínű, hogy itt állandóan és nagyobb számban költött volna, csak elvétele telepedett meg egy-két pár. FISCHER³ 1886. május 22-én észlelt egy példányt, tehát nem lehetetlen, hogy már akkor is fészkel itt. HOMÉYER SÁNDOR 1892-ben Csorna vidékén talált egy fészket. Több hírünk nincs is erről a területről, amely az adatok tanúsága szerint sohase lehetett a nagy kócsag jelentősebb fészkelő tanyája.

Áttérhetünk most a hazai kócsagtelepek utolsó csoportjára, azokra amelyek a Tisza mentén és attól keletre voltak, mert jelenleg már egyetleneg sincs.

18. Csongrád vidéke.

18. Die Gegend von Csongrád.

¹ Jelentes az 1913. évi madárjelölésekről. Aquila XX. 1913. p. 434.

² Nach Ungarn und Siebenbürgen (i. h.).

³ A Hanságból. Vadászlap VIII. 1887. p. 94.

13. Csongrád vidékén az 1850-es években valószínűleg volt egy telep, melynek állományáról azonban semmi közelebbit sem tudunk. Magának a telepnek a létéről tanuskodnak azok a nagy kócsagtojások, melyek a KERTÉSZ LÁSZLÓ-féle gyűjteményből a Nemzeti Múzeumba kerültek.¹ KERTÉSZ Csongrádon lakott, természetesen ott is gyűjtött legtöbbit, de más helyekre is eljárt, a gyűjtött tojások lelőhelyét azonban nem tüntette föl. Így nem is lehetetlen, hogy a gyűjteményében levő nagy kócsagtojások.

14. A biharmegyei Sárrét-ről valók, ahol hajdanában szintén volt kócsagtelep. Az első magyar kutató, aki ezt a területet bejárta ZEVK MIKLÓS volt, aki tiszaroffi tartózkodása idején látogatott el ide. Ő csak a terület keleti szélét Ecseg pusztát említi, ahol 1850. április 19-én

19. A Nagy Sárrét az 1880-as évek elején.

19. Große Sárrét Anfang der 1880-er Jahre.

8 darabot látott. Azt természetesen nem tudta megmondani, hogy ezek ott fészkeltek volna, de igen valószínű, hogy az ottani fészkelő állományban tartoztak. A Sárréten való fészkelés mellett szól HAVAS S.² adata, mely szerint a nagy kócsag itt előfordul. Biztosabb híradást tartalmaz RÁCZ BÉLA³ közleménye, amely édes atyjától származó bemondásokon alapul. Eszerint a nagy kócsag az 1870-es években még fészkelte volna a Sárréten. Az egész leírás azonban azt a benyomást kelti, hogy a jelzett területen nagyobb kócsagtelepek már akkor se voltak.

15. A fentközölt békésmegyei adat alapján, hogy t. i. Békés vármegye kócsagtollakat küldött a nemes testőrség részére, a fészkelésre ill. a fészkelő tanyára biztos következtetést vonni nem lehet, de valószínűleg voltak Békésmegyében is telepek még később is, legalább arra enged

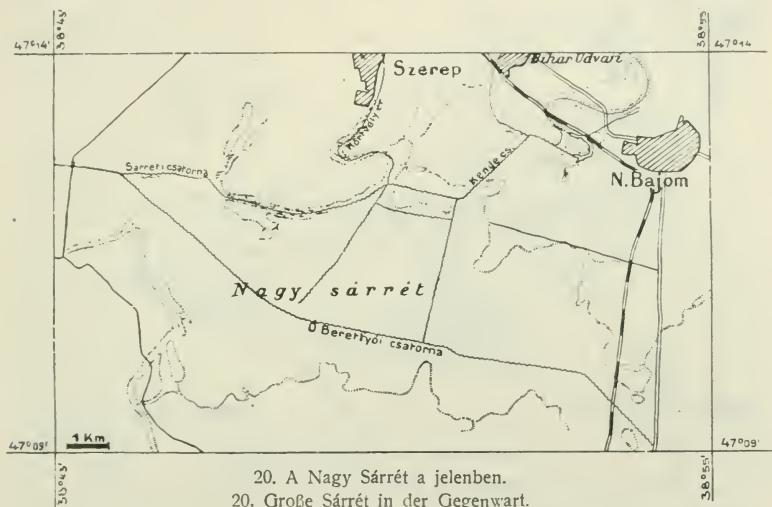
¹ FRIVALDSZKY J., Aves Hungariae Bpest, 1891.

² Vizi vadászat a Sárréten. Vadász- és Versenylap II. 1858. p. 269.

³ A kócsag hajdani fészkelése a bihari Sárréten. Aquila XXIII. 1916. p. 362.

következtetni egy névtelen közlés¹ arról, hogy 1871-ben a nagy kócsagok Vésztőre «megérkeztek». Vésztő határában tényleg van is egy nádas ingovány a hajdani Kis vagy Körös Sárret nagykiterjedésű mocsár egy nyulványa s bátran föltehető, hogy régebben itt is volt kócsagtelep. A rendelkezésre álló adatok tanúsága szerint az 1870-es évekig a Sárret területén kétségtelen volt egy nagykócsag telep s még régebben ezen a környéken Békésmegyében és Csongrád vidékén is lehettek egyes telepek, de ezek már régen kipusztultak és nyomuk az irodalomban sem maradt.

16. Szeged mellett a Teska-szigeten — valószínűleg a «Deszka», ill. a mai elnevezés szerint a «Deszki-szigeten» — az 1860-as években

20. A Nagy Sárret a jelenben.
20. Große Sárret in der Gegenwart.

volt egy telep, amelyen ZELEBOR² bécsi preparátor kis kócsagok és üstökös gémek társaságában nagy kócsagokat is talált mint fészkelőket. Hazai íróink közül csak LAKATOS K.³ ad hírt erről a vidékről, de általánosságban csak annyit mond, hogy a nagy kócsag fészkel a Tisza mentén. Sokkal szabatosabb egy korábbi, 1886-ból származó adata,⁴ mely szerint a

¹ Vadász- és Versenylap XV. 1871. p. 88.

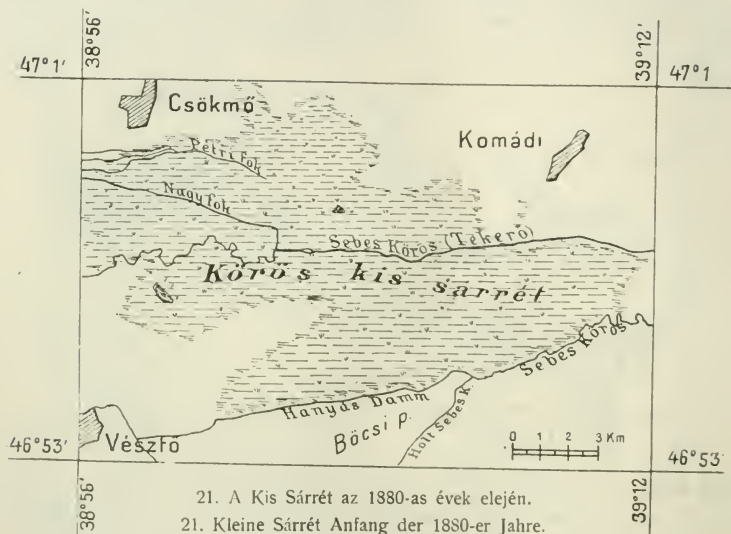
² PELZELN A., Verzeichniss der von Herrn Julius Finger d. Kais. Museum als Geschenk überg. Sammlung einheimischer Vögel. Verh. d. zool.-bot. Gesellsch. in Wien. 1876. p. 153.

³ Kócsagfajaink. Vadászlap XII. 1891. p. 333 és Vadászati és madarászati emlékeimből. Szeged. 1891.

⁴ A horgosi vizek. Vadászlap VII. 1886. p. 227.

nagy kócsag ezen a területen «igen ritka.» Mindebből arra lehet következtetni, hogy a vidéken nagyobb telep már az 1850-es évek óta nem volt.

17. Tiszalök Bázis nevű rétjén SZOMJAS GUSZTÁV¹ szerint 1888-ig állandóan fészkeltek néhány pár s innen az Állatkertbe is kerültek fiókák. Azóta azonban többé nem fészkeltek. Egy később hozzám intézett levelében helyreigazítólag azt írja, hogy ez a telep Tiszalök lökői rétjén volt s 1884, 1885-ig állott fenn. A fészkelők száma 8—10 pár lehetett.

A telep a vízszabályozás következtében pusztult el. A lökői rét 1000—1500 holdas óriási nádas volt, amelyet a Tisza évről-évre elöntött.

18. Az ecsedi láp nagy kócsagtelepeiről egyedül csak DR. LOVASSY SÁNDOR² ad hírt; tapasztalatai alapján azt mondja róla, hogy csak «elvéte fészkeltek». Ezt az adatát átvette LAKATOS (i. h.) és CHERNEL ISTVÁN (Magyarország Madarai) is. Részletesebben fentidézett levelében ismerteti az ecsedi láp nagy kócsagtelepeit a múltban; levelének idevonatkozó igen értékes része a következő:

«Az ecsedi lápra vonatkozó följegyzéseimet «Az ecsedi láp és madár-

¹ Madártani jegyzetek Szabolcsmegyéből. Aquila XX. 1913., p. 522.

² A Balaton gémfajai (i. h.).

világa fennállása utolsó éveiben» címen tervezett dolgozatomhoz szándékozom felhasználni. A volt ecsedi lápon a nagy kócsagot mint fészkelőt először a bőrvély-vállaji részről pusztították ki, ahol utoljára a múlt század hatvanas éveinek elején a «Zöldhalom» körül a szürke gémekek között még 3—4 párban fészkeltek. Azóta e részben csak tavasszal és ősszel a vonulás alkalmával mutatkozott, de csak néhány darab s csak akkor, ha elegendő nagy volt a víz. A lápnak Ecsed körül levő nagy nádasában még a hatvanas években is fészkeltek s a nyolcvanas évek elejéig, a tavaszi vonulás alkalmával, tömegesebben is mutatkozott; pl.

1882 tavaszán az ecsedi határban még 15 darabot lőhettek le. Mint fészkelő legtovább tartotta magát a tyukodi határ nagy nádasában, ahol néhány párja a nyolcvanas évek derekáig fészkeltek, ugyancsak a szürke gémekek tanyáin. Itt 1886-ig néhány darabból álló csapatban egész nyáron át látható volt. A lápra nyíló sok apró község nem csekély számú puskása azonban annyira utána járt, hogy ez időtől kezdve mint fészkelő végleg eltűnt s a lápnak nem sokára bekövetkezett

kiszáritásáig már átvonulóban is csak nagyvizes tavaszonként mutatkoztak kevés darabból álló csapatai».

Ezekkel a közlésekkel szintén szétfoszlik egy illúzió. A legendás hírvécsedi lápon is bizony már régesrég csak mérsékelt számban fészkeltek a nagy kócsag s úgy hiszem, hogy csak bizonyos túlzással becsülhetném a 100 év előtti állományt 50 fészkelő párba. Az állomány pusztulását itt is az üldözés, a dísztoll megszerzése okozta.

A tiszamenti nagykócsagtelepek névsora ezzel be is zárul. Bár LOVASSY¹ és DR. MADARÁSZ² még a Bodroghözből is említik, idevágó

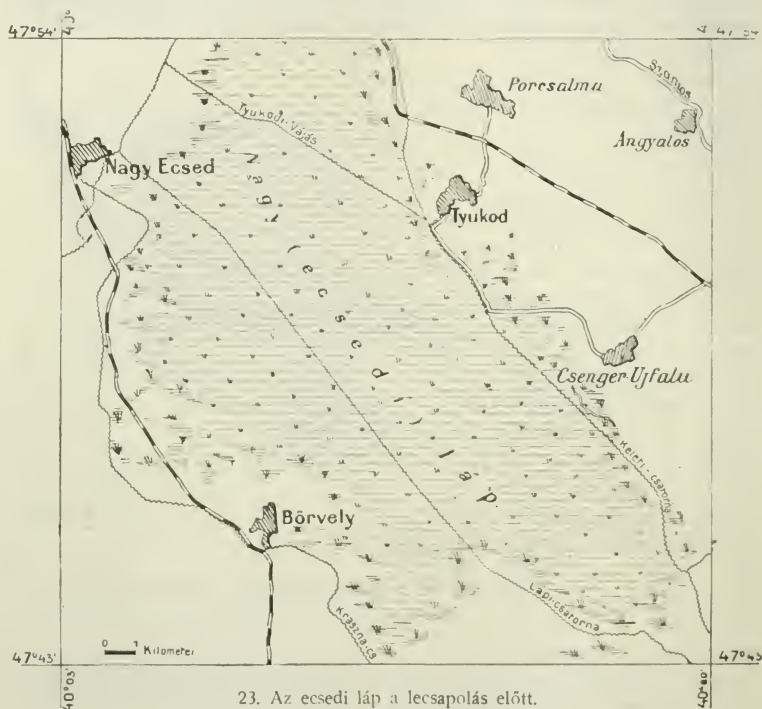
¹ Gémfajaink a Balatonon (i. h.).

² A magyar állatvilág köréből. Természettud. Közlöny XXVIII. 1896. p. 293.

22. A lökösi rét Tiszaökon az 1880-as évek elején.
22. Das Lököser Ried bei Tiszaök in den 1880er Jahren.

följegyzésük azonban se a helyet, se az időpontot nem említi s annyira általános, hogy ennek a telepnek a léte nem vehető bebizonyítotttnak. Ha volt is itt telep, alig lehetett jelentékeny, mert a terület már egészen az elterjedés északi határvonalán van. Hasonlóképen nem látom bebizonyítotttnak a torontálmegyei Nagyfalu határában állítólag fennállott nagykócsagtelep létezését, mert KUHN LAJOS¹ egyébként buzgó ornitholo-

23. Az ecsedi láp a lecsapolás előtt.

23. Das Ecseder Moor vor der Entwässerung.

gusunk adatai épen túlbuzgóság miatt sokszor megbízhatatlanoknak bizonyultak.

Összegezve a középső és felső tiszamenti nagykócsagtelepekre vonatkozó adatokat a hajdani állomány szegényességét és a mainak teljes pusztulását kell megállapítanom. Az utolsó félszázad alatt, tehát a Tisza-

¹ A nagyszentmiklósi madártani múzeum. Természettajzi Füzetek XII. 1895. p. 8—14.

szabályozás befejezése előtt ezen a vidéken már nem voltak jelentékenyebb telepek és nem is volt, aki hirt adott volna a régebben fönnállott telepekről. Azt is meg kell állapítanom, hogy éppen erre a területre vonatkozólag nagyon szegényesek az irodalmi források is, amiért helyet kell adni annak a gondolatnak, hogy ennek a területnek hajdani kócsag-állománya valószínűleg nagyobb volt, mint amilyennek azt az irodalmi források sejtetik. Az országos állomány összegezésénél ezt a körülményt némi figyelemre kell méltatni.

Erdélyben, a híres mezősegi tavakon a nagykócsag úgy látszik sohase fészkel, legalább HERMAN OTTÓ,¹ aki 1866 és 1867-ben igen tüzetesen kutatta ennek a vidéknek a madártani viszonyait, bár a faj előfordulását megállapította, mint fészkelőt nem említi. LANDBECK² szerint a szolnok-dobokamegyei nagy tavakon, tehát a Mezőségen előfordul, ez az adat azonban fészkelésre nem vonatkoztatható. CZYŃK EDE³ 1887-ben «egy pár»-t figyelt meg a mundrai réten, amely azonban nem fészkel.

Ezzel végére is jutottunk a hajdani nagy kócsagtelepek azon sorozatának, melynek emlékét az irodalom fenntartotta. Összesen 18 többé-kevésbé biztos fészkelő tanyát lehetett ezek alapján megállapítani, de ezek közül is csak kettő volt nagyszabású, t. i. a kisbalatoni és a titelvidéki. Állandóan lakott és még elég tekintélyes állományú telepek lehettek az ecsedi lápon és a Fehér mocsáron, kisebb állományú állandó telepek voltak a bihari Sárréten a kologyvári ősmocsárban, a lukácsfalvi Fehér tavon s a Fonyódi berekben. Azonkívül voltak időszakosan megszállott telepek, mint pl. az Obedszka barában és egyebütt. Bizonyára voltak olyan telepek is, amelyekről semmi hír se maradt ránk, így pl. alig hihető, hogy a híres alibunári ősmocsárban ne lett volna kócsagtelep, de ezek túlnyomó vagy részben aligha lehettek nagy népes tanyák, mert hiszen különben aligha pusztulhattak volna el nyomtalanul s ezért csak mintegy 50 párra becsülöm ezeknek az állományát.

Már most ezek alapján nagyjában megalkothatjuk a hazai nagykócsagállomány képét, amilyen lehetett az 1835-ben, tehát akkor, amikor NAUMANN járt Magyarországon s még alig hogy megkezdődött a végzetessé vált ármentesítés.

1. Titeli rétség vidékén több telepen közelítőleg	150 pár
2. Fehér mocsár, Dugoblato, vidékén közelítőleg	50 «
3. Lukácsfalvi Fehértó vidékén közelítőleg ...	10 «

¹ A Mezőség I. és II. Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyvei V. 1868—70. p. 15—23. VI. 1871—73. p. 42—67.

² Beiträge zur zool. Geographie. Isis 1842, p. 176—203.

³ Die Vogelfauna d. Fogarischer Comitates. Mittheil. d. ornith. Vereins Wien. XX. 1896. p. 89 etc.

4. Gém- és Hadisziget vidékén Zimony mellett közelítőleg	30	pár
5. Obedszka bara vidékén közelítőleg ...	10	«
6. Fenek kolostor vidékén közelítőleg	10	«
7. Kologyvár ősmocsár vidékén közelítőleg	30	«
8. Bellyei uradalom vidékén közelítőleg ...	10	«
9. Kisbalaton vidékén közelítőleg	100	«
10. Fonyódi berek vidékén közelítőleg	10	«
11., 12. Fertővidék és Hanság	—	«
13., 14., 15. Bihari Sárrét, Csongrád, Vésztő vidékén	30	«
16. Szeged vidékén	10	«
17. Tiszalök vidékén	10	«
18. Ecsedi láp vidékén	50	«
19. Ismeretlen telepeken	50	«

Összesen tehát 560 párra, vagy kerek számban 600 párra lehet becsülni az akkori állományt. Nem hiszem, hogy ezt a becslést lényegesen módosíthatnák a még ezután várható bejelentések (bár nagyon örülnék ha minél több jelentés cáfolná becslésemet), mert mindenütt a lehető legnagyobbra becsültem az állományt. De még ha 1000 párra becsüljük, amikor igazán hatalmas túlzásba esünk, akkor is voltaképen nagyon kis állomány ez, ha meggondoljuk, hogy például Indiában, Észak-Amerikában, Venezuelában, Ausztráliában vannak telepek, amelyeken egymagukban 1000 kócsag-pár tanyázik. Ezek alapján tehát arra az eredményre jutunk, *hogy bár a nagy kócsag sohasem volt hazánk gyakori vagy épen tömeges lakója, de a mai állomány a régihez képest mégis ijesztő mértékben lepadt, úgy hogy a faj kipusztulásával immáron komolyan számolni kell.* Ha az 1830-as évi állományt kétségtelen túlzással 600 párra, esetleg kisebbfokú túlzással csak 500 párra becsüljük, akkor a mai állomány

Kisbalaton és Fertővidék	15	pár
Obedszka bara és lukácsfalvi Fehér tó	10	«
Összesen ...	25	pár,

a hajdaninak csak a huszadrésze.

Maga az arány nem volna túlságosan rossz, de az állomány abszolút nagysága aggasztó, úgyszintén aggasztó a pusztulás rohamos volta is, mert hiszen még 1894-ben, tehát alig két évtizeddel ezelőtt az állomány még legalább 100 pár volt, vagyis a 100 év előttinek az ötödrésze. Ha ilyen gyorsasággal halad a pusztulás továbbra is, akkor könnyen kiszámítható, hogy már nincsen messze az az idő, amikor a nagy kócsag utolsó hírmondója is végképen eltűnik hazánkból. A mai állapot már a vég kezdetét jelenti s a tapasztalat arra tanít, hogy ritka esetben sikerül a

végpusztulásnak gátat vetni. Néha azonban mégis sikerül s e közleményem második részében ki is fogom fejteni, milyen intézkedésekkel lehetne a nagykócsagot fenyegető végpusztulást nemcsak feltartóztatni, hanem az állományt még gyarapítani is.

III. FEJEZET.

A hajdani és jelenlegi kiskócsagtanyák.

Habár a kis kócsag állománya tekintélyesen nagyobb volt, mint a nagy kócsagé s még jelenleg is jóval nagyobb, de viszont ennek a mai állománya a régihez képest szintén ijesztő mértékben lepadt. Sőt talán a mai állapot még kedvezőtlenebb is a kis kócsagra, mert ma már csak egyetlen egy hazai kiskócsagtelepünk van, amelynek állománya még elég tekintélyes, de amint itt valami mélyrehatóbb változás áll be, az egész hazai állomány veszélybe kerül. Ez az egyetlen ma is meglévő telep:

1. az Obedszka bara gémtelepe. Történetét már a nagy kócsag tárgyalásakor ismertettem s így röviden végezhetek vele. Itt állandóan és mindig elég tekintélyes számban fészkel a kis kócsag. 1840-ben LÖBENSTEIN¹ 250 párra becsülte az állományt. Ezzel szemben HODEK E.² 1869-ben 2400 párról tesz említést. A két becslés között oly nagy a különbség, hogy sem az egyiket, sem a másikat nem lehet fenntartás nélkül elfogadni. Különösen HODEK becslését látom erősen túlzottnak, de azért mégis tényként el kell fogadni azt, hogy az Obedszka bara kiskócsag állománya 1840-től 1869-ig nem fogyott, hanem emelkedett. 1869 óta azonban erősen csökkent s ez elsősorban egy borzalmas jégverésnek tulajdonítható, mely HODEK szerint nemcsak a fiatal nemzedékben, hanem a fészkelő madarakban is óriási pusztítást okozott. 1908-ban bemondások alapján már csak 300 párra becsültem³ az állományt, de ezt is túlzottnak tartom. RÖSSLER⁴ 1902-ben még 500 párra becsülte az állományt. 1912-ben, mikor utóljára jártam a területen, a kis kócsagot nagyon megfogyva találtam.⁵ Legfeljebb ha 200 pár fészkel.

Még ez a rendkívül megfogyott állomány is eléggé tekintélyes

¹ NAUMANN J. F., Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas. Neu herausg. v. Dr. C. R. Henricke. Bd. XI. p. 83 a *Phalacrocorax pygmaeus*-faj tárgyalásánál.

² Thatsächliches über die Verminderung d. Vogelwelt (i. h.).

³ Az Obedszka bara gémtelepe a jelenben. *Aquila* XV. 1908. p. 245.

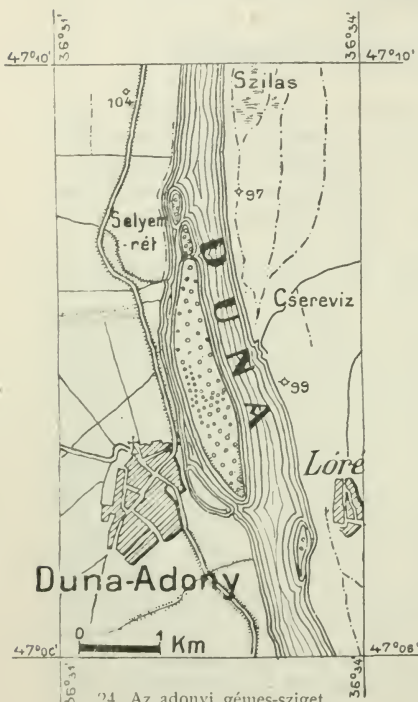
⁴ Über das Vogelleben im Sumpfe Obedska bara. *Verhandl. d. V. Int. Ornith. Kongr. in Berlin*. 1911. p. 224.

⁵ Jelentés az 1912. évi madárjelölésekről. *Aquila*, 1912. p. 336.

a mai viszonyok között, úgy hogy fenntartása nem tekinthető túlságosan nehéz vagy épen lehetetlen feladatnak. Miként említettem, a háború tartama alatt a telep védelméről már gondoskodás történt s egyelőre csak arra nézve kell intézkedni, hogy ez a védelem a háború után is megmaradjon.

A hazánk területén valaha észlelt többi kiskócsagtelep ma már mind a múlté. Valamennyi elpusztult, főleg a létföltételek megváltoztatása következtében. Egyik leghiresebb gémtanyánk volt

2. Az adonyi szigeten, melyet PETÉNYI és LANDBECK 1838. június 5-én látogattak meg. PETÉNYI följegyzései elvesztek, de máig is megvannak a Nemzeti Múzeumban az általa itt gyűjtött kiskócsag tojások. LANDBECK¹ épen erre a telepre vonatkozólag igen részletes és pontos számadatokat tartalmazó közleményt írt, melynek alapján ez a gémtelepünk belekerült a világirodalomba is. A helyszínen beszerzett adatok szerint a szigeten 1818-ban telepedtek meg az első szürke gémek, 1821-ben a bakcsók és csak 1826-ban a kis kócsagok, amelyek állománya folyton szaporodott s 1838-ban körülbelül 100 fészkelő párra emelkedett. Arról, hogy meddig éltek itt, nem szólnak a följegyzések, de RUDOLF trónörökös² 1878-ban már csak bakcsókat, szürke gémekeket és kárókatónákat talált a telepen, a kis kócsagok eltűntek. KENESSEY L.³ 1910-ban 10—14 pár szürke-gémet és 30—40

24. Az adonyi gémes-sziget.

24. Die Reiherinsel Adony.

pár bakcsót talált itt fészkelve s állítólag egy pár kis kócsag is észleltett ebben az évben a szigeten. Tekintettel arra, hogy a gémtelep egy része fennmaradt, arra kell gondolni, hogy a kis kócsagokat az emberek üldözése pusztította ki erről a telepről, amely népes községek közelében

¹ Die Reiherinsel Adony. Isis v. OKEN 1842. p. 267.

² Tizenöt nap a Dunán. Bpest, 1890.

³ Az adonyi «Gémes-sziget». Aquila XVII. 1910. p. 268—271.

terült el s így bizonyára fölkeltette a lakosság figyelmét és vadász-szenvedélyét.

3. A kisbalatoni gémtelepén LOVASSY SÁNDOR (i. h.) szerint mindig kevés kis kócsag fészkel. 1891-ben 2 pár, 1892-ben 1 pár s 1895-ben újból 1 pár fészkel, azóta nincs. 1908-tól kezdve háromszor látogattam meg a telepet, de kis kócsagot sohasé láttam.

4. A fonyódi Nagyberék-ben SZIKLA GÁBOR¹ szerint fészkel kis kócsag, de nem mondja meg, hogy milyen számban. SZIKLA GÁBOR innen küldött 2 fiókát 1884. június 19-iki kelettel TSCHUSI-nak, akinek a gyűjteményével együtt később a bécsi udvari múzeumba kerültek «Székesfehérvár» lelőhellyel, ami SZIKLA GÁBOR levélbeli értesítése szerint tévedés s onnan eredhetett, hogy annak idején Székesfehérvárott lakott. Sokáig nem fészkel itt a kis kócsag, mert az 1890. évi mintamegfigyelés alkalmával HERMAN OTTÓ² fészkelőket már nem észlelt.

A rendelkezésre álló adatok szerint sem a kisbalatoni, sem a nagybereki telep sohasé lehetett jelentékenyebb. A kis kócsag itt csak szórványosan fészkel a többi gémféle között, pusztulása a hazai állomány nagyságát lényegesen nem érintette, de annyiban kétségtelenül veszteség, mert megapasztotta a telepek számát.

A velencei tavon CHERNEL ISTVÁN, a tó madárvilágának legjobb ismerője, sohasé találta a kis kócsagot fészkelve s ezért LAKATOS (i. h.) és LINDNER (i. h.) idevágó adatait nem lehet elfogadni.

A Fertő-tavon úgy látszik sohasé fészkel a kis kócsag. A legrégibb forrás szerint (JUKOVITS) az 1850-es években a ritkább fajokhoz tartozott. FÁSZL³ 1880. június havában Hegykő mellett észlelte, de mint fészkelőt nem említi. DOMBROWSKI, FISCHER és LAKATOS (i. h.) említik ugyan mint fészkelőt, de DR. MADARÁSZ Gy. az 1890. évi mintamegfigyelés idejében nem figyelte meg fészkelését, úgyszintén REISER és FOURNESS (i. h.) sem. A Fertő tehát nem tekinthető a kis kócsag régi, de újabban elpusztult fészkelőtanyájának.

Ugyanezt kell mondani a Hanság-ról is, ahol FISCHER⁴ szerint 1886-ban telepesen fészkel volna a kis kócsag.

Hasonló elbírálásban kell részesíteni a LAKATOS által említett apaji és «dunamenti» fészkelőhelyeket. Nem állhat meg GÉBELL⁵ adata sem, hogy az újvidéki gémtelepén fészkel volna. Utóbbi helyen DR. SZLÁVY részletes és pontos közleménye az újvidéki nagyrétről (i. h.)

¹ V. Jahresbericht (1886) d. Com. f. ornith. Beob.-Stat. in Öst.-Ungarn. Herausg. v. TSCHUSI.

² A madárvonulás elemei Magyarországon 1891-ig. Bpest, 1895.

³ Sopron madarai. A soproni kath. főgymn. értesítője 1882/83. p. 3.

⁴ A Hanságból. Vadászlap VIII. 1887. p. 94.

⁵ Megfigyelések. A Természet VII. 1904. p. 154.

a kis kócsag fészkeléséről nem emlékezik meg s ennek alapján HALMAY¹ adatát a szomszédos pétervárad-i fészkelésről se lehet elfogadni.

5. A bellyei uradalom szintén kétes fészkelőhely; MOJSISOVICS² szerint 1883-ban és 1884-ben fészkelte volna, sőt erősen kotolt tojásokat is említ, de a terület madártani viszonyainak legalaposabb ismerője, PFENNIGBERGER J.³ egész határozottsággal kijelenti, hogy a kis kócsag itt sohase fészkel, bár egyébként gyakori volt. Tehát még ha el is fogadjuk MOJSISOVICS adatát, még akkor se tekinthetjük a bellyei uradalom mocsárterületeit a kis kócsag oly fészkelőtanyáinak, amelyek a hazai állomány szempontjából számbavehetők lettek volna.

6. A kőgyári gémtelep jelentős fészkelőtanyája volt a kis kócsagnak. Az összes források megegyeznek abban, hogy ezen a területen nagyon sok gém fészkel s MOJSISOVICS (Bericht über eine Reise nach Südungarn im Frühjahr 1884. Mittheil. d. naturw. Vereins f. Steiermark, Jg. 1885. p. 57—108.) szerint mennyiségre nézve az üstökös gémeik után mindjárt a kis kócsagok következtek. Mindenesetre néhány 100 pár fészkelhetett ezen a telepen, melynek elpusztításával a kis kócsag hazai állománya számottevő jelentékeny veszteséget szenvedett. A telep pusztulását a Vuka folyócska szabályozásával kapcsolatosan történt lecsapolások idézték elő.

7. A titeli rét gémtelepén szintén fészkel a kis kócsag, de mennyiségéről nincsenek adataink. Az egyetlen pozitív adat HODEK-től⁴ ered. Az 1882-ről szóló utijelentésében azt írja, hogy április 26-án ez a faj már javában fészket rak. Ennek a telepnek az állománya valószínűleg a díszollvadászatnak esett áldozatul s 1893-ban, amikor DR. MADARÁSZ és CERVA járt itt, a kis kócsag már kipusztult. A titeli réttel összefüggő kovili (mai nevén kaboli) réten HERMAN OTTÓ⁵ 1879. július közepe táján sokat látott, de mint fészkelőt nem említi s nem tesz róla említést RUDOLF trónörökös⁶ sem, aki 1878-ban járt itt HODEK-kel. Ez azonban nem tekinthető döntő adatnak, mert a trónörököst ezen az útván főleg csak a nagy ragadozók érdekelték.

8. A zimonyi gém- és hadiszigeten nagyobb telep lehetett NAUMANN⁷ és LANDBECK⁸ egybehangzó állítása szerint, de ez még

¹ A gémekről. Zoologiai Lapok XI. 1909. p. 163.

² II. Jahresbericht d. Com. f. ornith. Beob.-Stat. in Öst.-Ung. Herausg. v. TSCHUSI.

³ DR. RÖSSLER, A bellyei Rélmúzeum. Bevezetéssel ellátta PFENNIGBERGER J. Aquila XV. 1908. p. 207.

⁴ Stürme, Hagel, Trockenheit. Reisebericht vom Frühjahr 1882. Mittheil. d. ornith. Vereins in Wien. 1883. Nr. 1. u. 2.

⁵ Egy kép hazánk madárvilágából. Természettud. Közöny XII. 1880. p. 1.

⁶ Tizenöt nap a Dunán. Bpest, 1890.

⁷ Die Vögel Mitteleuropas. Neu herausg. v. Dr. C. R. HENNICKE.

⁸ Die Vögel Sirmiens (i. h.).

1838-ban elpusztult. Lakói az üldözések következtében ismeretlen helyre telepedtek. Az állomány mekkoraságáról számszerű adat nincs, de tekintélyes lehetett, mert NAUMANN szerint «bámulatos mennyiség»-ben fészkeltek s LANDBECK is azt mondja: «sok volt» a kis kócsag.

9. 10. A pancsovai szigeteken (Ovčanac, Vorkontumaz, Stefanac, Čakljanac) szavahihető emberek állítása szerint a XIX. század utolsó évtizedéig szintén volt 50–60 párból álló telep, melyet BERGER nevű pancsovai dísztoltkereskedő pusztított ki. Állítólag a vidéken több telep is volt, így a Huja Duna-szigeten, amelyet szintén BERGER pusztított el.

11. A kevevárai (régebbi neve szerint temeskubini) telepen MENESDORFER¹ 1890-ben még körülbelül 200 párt talált fészkelve s ezeket a főntemlített telepből BERGER ellen meg is tudta védelmezni, de nem védhette meg őket a lakosság kapzsisága ellen. Irtásra került a kis kócsagok fészkelőtanyája, egy füzes, mely a közbirtokosság tulajdona volt s a lakosság a természeti emlék fenntartása érdekében nem akart lemondani az őt megillető tűzifáról. A következmény az volt, hogy már 1895-ben az utolsó kis kócsag is eltűnt erről a vidékről s a hazai állomány megint jelentékeny veszteséget szenvedett.

12. A Fehér-mocsáron régebben szintén fészkeltek kis kócsag. BALDAMUS 1847-ben talált itt egy telepet, melynek állományáról azonban közelebbi adatokat nem közölt. HARTMANN W.² szerint az 1860-as években még mindig ott fészkeltek, ahol BALDAMUS találta. Ezt valószínűleg azon az alapon állítja, hogy onnan szerzett be példányokat az állatkert számára. Ettől fogva nincs több hír a telepről, hacsak HODEK föntidézett általános közléseit nem vonatkoztatjuk erre a területre is. Jelenleg a Fehérmocsár volt területén már nincs kis kócsagtelep, mert nem is lehet.

13. Szegeden a «Teska» (bizonyára Deszka) szigeten levő telepen a nagy kócsagnál említett forrás szerint kis kócsag is fészkeltek.

14. Hódmezővásárhely úgynevezett Barczy rétjén LAKATOS³ szerint 1884-ben fészkeltek néhány pár.

15. Csongrádon IFJ. KÁDÁR H.⁴ szerint 1876-tól 1881-ig fészkeltek. Arról, hogy mekkora volt a telep, közelebbi adatok nincsenek. Jelenleg a fészektelep már nincsen meg.

16. A biharmegyei Sárréten 1854-ben még biztosan volt a kis kócsagnak fészkelőtelepe, mert a Nemzeti Múzeumban vannak innen

¹ SCHENK J., Madártani vázlatok a magyar Aldunáról. Aquila XV. 1908. p. 294.

² Über den Bezug und die Haltung einiger einheimischer Vögel. Der Zoologische Garten VII. 1866. p. 127. és VIII. 1867. p. 57.

³ Vadászati és madarászati emlékeimből. Szeged, 1891.

⁴ A kócsagok tanyája. Vadászlap II. 1881. p. 249.

való tojások.¹ Az állományra vonatkozólag ez az adat épen olyan kevés támasztékot nyújt, mint HAVAS S.² közleménye, melyben a kis kócsag is épen csak fel van sorolva, mint ott előforduló madár. Valószínűnek látszik, hogy 1886-ban is fészkeltek még valamelyik Sárréten, amikor a kolozsvári múzeum preparatora járt ott gyűjtés céljából; minthogy azonban RÁ CZ BÉ LA³ szerint a bihari Sárrétről a kócsag már az 1880-as évek elején végleg kipusztul, ez az adat tán inkább a vésztoji Sárrét-re vonatkozhatik, ahonnan azonban azon a teljes általánosságban tartott adaton⁴ kívül, hogy a kócsagok «megérkeztek», semmiféle egyéb adat nem maradt reánk. Jelenleg már nincs itt telep.

17. Tisza í g a r-on SZÉ KY PÁL-nak egy SZOMJAS GUSZTÁV által közvetített levélbeli értesítése szerint régebben szintén volt egy kiskócsagtelep. Idevágó adatai a következők:

«Kertünk egy része holt Tiszaág, amely a folyamszabályozások következtében 1864-ben teljesen ki volt száradva s ezért fűz- és nyárfákkal lett beültetve. 1876-ban azonban újra víz alá került ez a terület egészen 1885-ig, amikor egy újabb szabályozás következtében a víz véglegesen eltűnt. 1877 tavaszán *bakcsók*, *vértességek* (*Ardea raïoides*) és kis kócsagok jelentek meg nagy számban s fészkeltek az említett fákön, alig 200—300 méternyire lakóházunktól. Minthogy a telepet kiméltük s csak ritkán löttünk gémekeket, azért ezek itt maradtak 1885-ig — a víz eltűnéséig. Hogy mennyi gémeünk volt, azt pontosan nem tudnám megmondani, de arra emlékszem, hogy egy ízben 232 kis kócsagot számláltunk meg, amint elrepültek a víz fölött. Az 1850-es években itt állítólag nagy kócsagok is fészkeltek s állítólag előfordult a gödény is.»

A számlálás időpontja, sajnos, nincs megmondva, de ha azt tételeznék föl, hogy a fiókák szárnyrakerülése után történt meg s hogy egy madarat bizonyára többször is számbavehettek, akkor legfeljebb legalább 50 pár fészkeltek ezen a telepen.

Hogy régebben még feljebb a Tisza mentén s a Sárrétről a Hortobágyig húzódó területen voltak-e kiskócsagtelepek és mekkora állománnyal, semmiféle adat nem maradt ránk, hacsak ide nem vesszük VAJDA PÉTER⁵ közlését, hogy 1839. szept. 15-én Püspökkladány tájékán «igen sokat» észlelt. Kétes a Nagyfalú-vidéki telep léte is, melyet DR. KUHN L.⁶ említ. A Száva mentén BÁRÓ KALBERMATTEN⁷ szerint

¹ FRIVALDSZKY J., *Aves Hungariae*. Bpest, 1891.

² Vizi vadászat a Sárréten. Vadász- és Versenylap II. 1858. p. 269.

³ A kócsag fészkelése a hajdani Sárréten. Aquila XXIII. 1916. p. 362.

⁴ Vadász- és Versenylap XV. 1871. p. 88.

⁵ Madártani kirándulás a Tiszához. Athenaeum. I. 1840. p. 695.

⁶ A madárköltés az 1880—86. években. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXIII. vándorgyűlésének munkálatai. 1887.

⁷ Berki élet és vadászatok. Vadászlap XII. 1891. p. 367.

1887-ben Samac vidékén volt egy népes gémtelep, melyben «a gémekek minden faja» fészkel; ezt az általánosságban tartott közlést természetesen nem lehet figyelembe venni.

Az utolsó biztos fészkelőtanya

18. Az **ecsedí láp**. LOVASSY SÁNDOR¹ többévi megfigyelései szerint, valamint az egyes községekben általa kikérdezett tapasztalt, öreg pákászok egybehangzó állításai alapján itt is csak elvétve, csekély számban, évenként alig 1—2 pár fészkel.

Összesen tehát 18 kiskócsagtanyát sikerült megállapítani. A fészkelőtanyák száma ugyanaz, mint a nagy kócsagnál, de az állomány viszont összehasonlíthatatlanul nagyobb, ami elsősorban is azon alapul, hogy a kis kócsag lehetőleg mindig népes telepeket alkot. A pusztulás közelítő megállapíthatása céljából már most hasonlítsuk össze a hajdani állományt a jelenlegivel. Három időpont kínálkozik: az 1838. és 1869. évek és a jelenkor.

Az 1838. évi állomány, föltéve, hogy a fent felsorolt kiskócsagtanyák már akkor mind megvoltak, ami nem épen bizonyos, közelítőleg a következő képet mutatja:

1. Obedszka bara; LÖBENSTEIN 250 párra teszi az állományt, mások sokkal többre s ezért középértékben 500 párt veszek	500 pár
2. Adonyi sziget	100 «
3—4. Kisbalaton, Fonyód	20 «
5—6. Kologyvár és Bellye	500 «
7. Titeli rét (Bjelo blato) és kaboli rét	100 «
8. Zimonyi Gémsziget	200 «
9—10. Pancsovai szigetek és Huja	100 «
11. Kevevára... ..	200 «
12. Fehérmocsár	10 «
13—14. Szeged, Hódmezővásárhely	10 «
15. Csongrád	20 «
16. Bihari és vésztői Sárrét	50 «
17. Tiszaigar	— «
18. Ecsedi láp	10 «
19. Ismeretlen telepek	200 «
Összesen	2020 pár.

Ezzel szemben 1869-ben HODEK szerint magában az Obedszka barában 2400 lett volna a fészkelő párok száma s ha ezt nem is fogadnók el egészében, mégis meg kell állapítani, hogy a multhoz képest az álló-

¹ Levélbeli közlés.

mány még meg is növekedett, mert hiszen csekély kivétellel a régi telepek is még mind érintetlenek voltak. Annyi azonban föltétlenül biztosra vehető, hogy az állomány 1869-ig nem fogyott. Az 1869. év, amelyben eszerint a kiskócsag-állomány a legnagyobb volt, azonban egyúttal a pusztulás kezdetét is jelenti. HODEK¹ szerint ebben az évben a költés kellős közepén rémes jégeső pusztított a telepen, mely nemcsak a költést tette tönkre, hanem agyonütötte jórészen az anyamadarakat is. Ezt a borzalmas pusztulást a telep többé nem tudta kiheverni. Az állomány már nem tudott többé a régi színvonalra emelkedni. Az 1869-iki kiskócsag-állomány közelítőleg az alábbi összeállításból derül ki:

1. Obedszka bara (a HODEK által 2400 párra becsült állományt túlmagasnak ítélve)...	1500	pár
2. Adonyi sziget (az állomány ismeretlen, de a réginek a felét veszem) ...	50	«
3—4. Kisbalaton, fonyódi berek ...	20	«
5—6. Kologyvár és Bellye ...	500	«
7. Titeli rét (Bjelo blato) ...	100	«
9—11. Pancsovai szigetek, Huja, Kevevára ...	300	«
12. Fehér mocsár ...	10	«
13—18. Tiszavidék, Sárrét, Ecsedi láp ...	90	«
19. Ismeretlen ...	200	«
Összesen ...	2770	pár

vagy kerekszámban legalább 3000 pár.

Mennél virágzóbbnak tűnik föl ezek alapján hazánk kiskócsag-állománya még félszázaddal ezelőtt, annál elszomorítóbb a mai állapot, mert a régi 18 telep közül már csak egyetlenegy maradt fenn. Az utolsó menedékhely az Obedszka bara, amelyben legkedvezőbb esetben 200 pár fészkel még. Maga ez a szám még elég vigasztaló volna, de szorongó érzést és aggodalmat kelt az a tudat, hogy már csak ez az egyetlenegy telepünk van. Ha itt valami elemi csapás, valami előre nem látott bal-eset tönkreteszi az állományt, akkor hazánk területéről kipusztult az utolsó kis kócsag és akkor azután aligha lesz rá mód, hogy még egyszer itt megtelepíthessük.

¹ Thatsächliches über die Verminderung d. Vogelwelt (i. h.).

IV. FEJEZET.

A magyar kócsagpusztulás okai.

Az eddig felsorolt adatok összesítéséből megállapítható, hogy a kócsagok már az ármentesítést megelőző két-háromszáz évvel ezelőtt sem voltak tömeges lakók hazánk mocsarain, ha a mai állománynál jóval tekintélyesebb is volt az akkori. Mindakét faj régebben is aránylag mindig ritka volt, különösen a nagy kócsag, de a kis kócsag is csak kevés helyen alkotott nagyobb és állandó telepeket. Hogy mind a két kócsagfaj nálunk aránylag ritka volt a kedvező létföltételek dacára is, annak egyik oka valószínűleg az is volt, hogy hazánk területe a kócsagok elterjedésének északnyugati határvonalán fekszik, már pedig az elterjedés határvonalain szokott az állomány a legkevésbé összetömörülni. Azt, hogy hazánk területén csakugyan nem gyakoriak a kócsagok, legjobban illusztrálhatják az alább következő adatok a kócsagok évi pusztulási számáról. Amely fajból évente 40—50.000 példányt irtanak ki a dísztollvadászok, azt nem lehet gyakorinak mondani oly területen, ahol összevissza is csak 2000—3000 pár fordul elő. A régi állományhoz képest azonban a mostani elenyészően és ijesztően csekély s a teljes végleges pusztulást ma már csak alig és talán csak ideig-óráig, vagy csak a legmélyrehatóbb eszközökkel lehet feltartóztatni; hogy milyen eszközökkel, azt közleményem végén fogom tárgyalni.

Ha már most keressük ennek a pusztulásnak a főokait, már arra való tekintettel is, hogy azok megszüntetésével a további pusztulásnak is gátat vethessünk, úgy azokat, miként már említettem, egyrészt az ármentesítésben, a kócsagok létföltételeinek megváltoztatásában, másrészt pedig az állandó üldöztetésben kell megtalálnunk. A kettő közül bizonyára a vízszabályozás volt a vészesebb, amely hontalanná tette a hajdani állomány zömét, míg az üldözés, a dísztollvadászok és egyéb kufárok üzelmei az utolsó mentsvárak állományát pusztították ki.

Hogy mindenkinek igazságot szolgáltatassunk, nem lehet elhallgatni, hogy vadászaink sem voltak egész ártatlanok! Bizony lőtték ők is a kócsagot! Melyik tudta volna megállani, hogy rá ne lőjjön a királyi madárra, ha elébe került! De viszont a kócsaglövés nem tartozik a könnyű feladatok közé. A kócsag az évezredes üldöztetés következtében rendkívül vad és óvatos madár lett, amelyet csak a fészkelő tanyáján lehet nagyobb mennyiségben kézrekeríteni. Ide pedig vadász vajmi ritkán tudott vagy akart eljutni. Még a legeredményesebb volt a vadászat, amikor a legelésző jóság fedezete alatt közelítették meg a pihenő vagy halászó csapatot. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy vadászaink

felől nálunk még megközelítőleg a régi mennyiségben tenyészhetne a kócsag.

Már jóval súlyosabban esik a latba a parasztpuskások és az orvavadászok, úgyszintén a különféle tojásszedő naplopók és munkakerülők működése. Így pl. a fonyódi kócsagokat nagyobbára az őrző pásztorok és cigányok pusztították ki, az Obedszka barában annakidején egy cigány kizárólag a gémtelep tojásaiból kosztolt tavasz idején, a zimonyi Gémszigetről a zimonyi puszkások irtották ki a kócsagokat, az ecsedi láp kócsagállományát pedig, LOVASSY-nak előbb közölt adatai szerint, javarészt a lápot körülvevő apróbb községek puszkásai pusztították ki. Mindezek már nem a trofea, hanem a garas miatt jártak utána, nem rettentek vissza attól, hogy behatoljanak a fészkelő tanyákra is, ahol azután akár az utolsó darabig is kilőhették az anyamadarakat. Mert a kócsag, bármily vad és óvatos is különben, nem törődik a veszéllyel, amikor már fiai vannak. A lövöldözés közepette is leszáll éhségtől síró fiaihoz. S ezt a szokását nagyon jól ismerik a dísztollvadászok is. Már kora tavasszal kilesik a fészektelepet, megőrzik azt minden idegen betolakodó elől, hogy a kócsagokat el ne riasszák. Mert amíg csak tojása van, addig nagyon könnyen elhagyja a fészkelőtanyát és áttelepszik más helyre, de a fiait már nem hagyja el s ez a veszte.

Bizonyára tudta ezt a pákász is, de nem valószínű, hogy visszaélt volna vele, mert hiszen neki az volt az érdeke, hogy a kócsagtanya minden esztendőben hasznot biztosítson neki s ezért túlnyomóan csak a vedlés idején elhullajtott dísztollakat gyűjtögette a közfalak átllyuggatása által készült nádtokokba. Ismerte a madarak járását, táplálkozási és hálótanyáikat, úgy hogy az elhullajtott kócsagtollak zömét biztosan megtalálta. Az is valószínű, hogy a fészektanyán kívül az öregeket sem kimélte, mert hiszen az igazi szép, drága kócsagot a madárról levett s nem az elhullajtott tollak szolgáltatják. Így bizony a pákász sem ártatlan a kócsagállomány pusztításában, de távolról sem szabad azt hinni, hogy a pákász csakis a kócsagtollak gyűjtésére alapította keresetét. Kereskedett ő egyébbel is: hallal, csíkkal, darutollal, mert hiszen hazánkban sehol se volt akkora kócsagtanya — talán az egyedüli obedszka barai kivételével — melynek állománya elég nagy lett volna egy család állandó fenntartására.

De micsoda jámbor alak a mi pákászunk a dísztollvadászok undorító hadához képest! Micsoda szerény háziipar nála a dísztollgyűjtögetés a hivatásos dísztollvadászok tömeggyilkolásához és «en gros» üzletéhez képest! Ezek persze nemcsak a kócsagokat lötték, hanem mindenféle más gémet is, ami elébük került. Majd valamennyi gémfélének van kalapdísznek alkalmas tollrészlete s a dísztollvadásznak minden jó, ami jövedelmet jelent. REISER OTMÁR-nak, a balkáni madárvilág kiváló kutatójának Bulgária madárvilágának tanulmányozása idején alkalma volt rá,

hogy BÁRÓ KALBERMATTEN dísztolldadászbandájának garázdálkodásait közvetlen szemlélet alapján megismerhesse. Idevágó tapasztalatait a «Materialen zu einer Ornithologie II. Bulgarien. Wien, 1894» című művének 146. lapján írta le. A tárgyra vonatkozó közlései, amíg egyrészt bevilágítanak a dísztolldadászok üzelmibe és érdekes kortörténeti adatokat őriznek meg az utókor számára, addig másrészt a magyar viszonyokra is becses történeti adatokat foglalnak magukban.

Kétségtelen dolog, hogy HODEK madártani tanulmányútjai és gyűjtő kirándulásai voltak a későbbi dísztolldadászatok kiindulási pontjai, habár el kell ismerni, hogy ő nem pusztított vakon, gondolkodás nélkül, hanem gazdaságosan használta ki a telepet, úgy hogy jusson is, maradjon is, vagyis, hogy minden évben kivehesse a telepekből a maga hasznát. Azt, hogy ily módon járt el, bizonyítja többek között az is, hogy az Obedszka barát épen ő helyeztette tilalom alá s hogy a tőle látogatott telepek, így a titeli is, sokáig fennmaradtak.

De egészen másként alakult a helyzet, amikor BÁRÓ KALBERMATTEN személyében versenytársa akadt, mert akkor már az lett a cél, mennél teljesebb mértékben kihasználni, lehetőleg teljesen kipusztítani a telepeket, mert hiszen különben a versenytárs kezére jutnak, aki szintén nem kiméli őket. Szerencsénkre ezek a «dísztolld-regatták» — ahogyan DR. ALMÁSSY GYÖRGY igen találóan elnevezte őket — már kizárólagosan a bolgár és román Aldunának szóltak. Nálunk HODEK személyesen kevés kárt tett s működésének megítélésénél sohase szabad megfedezkednünk arról, hogy hazánk számos madártani vidékének emlékét az ő írásai tartották fenn az utókornak. A mi szemünkben HODEK-nek főleg csak azt kell felróni, hogy, bár akaratlanul, tanítómestere lett BÁRÓ KALBERMATTEN-nek aki az ő régi pákászait szolgálatába fogadta s ezzel a bandával Magyarországon is kiméletlenül elpusztított minden gémtelepét, amely kezeügyébe került. Valószínűleg az ő tanítványa volt az ország legveszedelmesebb dísztolldadásza, egy BERGER nevű pancsovai dísztolldkereskedő, aki a magyar Alduna vidékéről éveken át tartó garázdálkodásaival mindenünnen kipusztította a gémtelepeket, úgy hogy 1908-ban, mikor abból a célból jártam azon a vidéken, hogy még az utolsó gémtelepeket megállapítsam és lehetőleg védelembe helyeztessem, gémtelepeket már seholsem találtam.

Ha már most a fent kifejtettekből levonjuk a tanulságot, mily utakon és módokon lehetne Magyarország erősen lehanyatlott és komolyan veszélyeztetett kócsagállományát megmenteni, akkor erre vonatkozólag kettős munka szükségessége merül föl és pedig:

1. A meglevő állomány minél tökéletesebb kimélete.

2. A még meglevő fészektelek és azokkal kapcsolatos táplálékterületek föntartása.

V. FEJEZET.

A kócsagkérdés nemzetközi állása.

Mielőtt azonban rátérnék a konkrét intézkedésekre, előbb vessünk még egy rövid pillantást a kócsagkérdés nemzetközi állására, hogy ennek alapján a kérdés hazai vonatkozásait is jobban megvilágíthassuk. A viszonyok tudvalevőleg a külföldön sem jobbak s az egész világon mindenütt, amerre kócsag van, nyomában jár a dísz tollvadász és talán nincs már oly zuga a földtekének, ahová pusztító hadai el ne jutottak volna. S nem elég, hogy maguk pusztítanak, hanem mindenütt megtanítják a bennszülöttek orvvadászeit és hasonló munkakerülőit is erre a jövedelmező mesterségre, úgy hogy a kócsagok már seholse maradhatnak békességben. Ennek ázután az lett az eredménye, hogy manapság a kócsagállomány már az egész világon mindenütt nagyon megfogyatkozott és nagyon sok helyen igen veszélyeztetve van már a fennmaradásuk.

Ez a nagyarányú pusztulás pedig nem is nagyon régi keletű s akkor kezdődött az egész világon, amikor a divat rávetette magát a kócsagfélék gyönyörű dísz tollaira. Nem is csodálhatjuk, hogy a kócsagdivat oly rohamosan meghódította a hölgyvilágot, de szomorúan kell konstatálnunk, hogy a kócsagdivat óta folyton fokozódó tömegekben gyilkolják a kócsagfajokat mindenütt az egész világon, úgy hogy helyenként már is kipusztították őket, más helyeken viszont a legkomolyabban veszélyeztetik a fajok fennmaradását, dacára annak, hogy ezeknek a területeknek a legnagyobb részén a kócsagok megélhetési viszonyai még ideálisaknak mondhatók.

Hogy mily kócsagtömegek pusztulnak el így évenként, arra nézve szomorú statisztikát tartalmaznak a «*Bird Notes and News*» 1—5. évfolyamai, ahol rendszeren közlik a világ legnagyobb dísz tollpiacán, Londonban történő dísz tollárverések eredményeit. Évenként 6 ilyen árverést szoktak tartani s az 1904—08. években itt a következő gémdísz toll, «*Osprey*» került eladásra:

1904-ben 4 árverésen (kettőnek az eredménye ismeretlen) elkelt 855 csomag;

1905-ben 6 árverésen elkelt 1625 csomag;

1906-ban 6 árverésen elkelt 1868 csomag;

1907-ben 6 árverésen elkelt 2337 csomag;

1908-ban 4 árverésen (kettőnek az eredménye ismeretlen) elkelt 1159 csomag.

Azt, hogy ez mekkora gémallománynak felel meg, egész pontosan

nem lehet tudni, mert a csomag súlya lehet 2 uncia, de lehet 100 uncia is. Talán elég közel járunk a valósághoz, ha elfogadjuk NEWTON ALFRÉD nagynevű angol ornitológus becslését, aki a helyszínén tanulmányozva a kérdést, úgy látta, hogy 1868 csomagnak a tartalma 150.000 gém dísz-tollát foglalja magában. Egy csomag tehát átlag 80 madárnak a tollát tartalmazza. Más oldalról származó értesülés szerint ennek a harmadrésze «kócsag». Én ezt az utóbbi becslést erősen túlzottnak tartom, mert hiszen rengeteg másfajta gémnak a dísz-tollát is felhasználják s habár a kócsag természetesen a legerősebb üldöztetésnek van is kitéve, mégse tartom valószínűnek, hogy a piacra kerülő gémdísz-toll mennyiségben a kócsag ily aránytalanul nagy százalékkal volna képviselve. Azt hiszem, hogy 10 százalék a kócsagtoll arányát sokkal jobban megközelíti. Ennek az arányszámnak az alapján a fenti adatok szerint a következő volt a londoni piacra vetett «kócsag» mennyisége az egyes években:

1904-ben körülbelül	7.000 madár
1905-ben	«	13.000 «
1906-ban	«	15.000 «
1907-ben	«	19.000 «
1908-ban	«	9.000 «

Abból a célból, hogy ne essem a túlzás hibájába és gyanujába, csak a fenti erősen redukált arányszámnak az alapján számítottam ki az évenként legyilkolt kócsagok számát s ime mégis elrettentő számokhoz jutottunk. S hogy ezek az adatok valóban nem túlzottak, annak bizonyítására és illusztrálására szolgáljon a londoni dísz-tollbehozatal értékstatisztikája. A londoni dísz-tollbehozatal — a strúctollat kivéve — évente 20.000.000 koronát ér el. A válogatott kócsagbokor (egy kócsag dísz-tolla) átlag 40 koronáért szokott elkelní s így 15.000 kócsagnak az ára csak 600.000 korona, tehát a 20.000.000-nak csak a 30-ad része. Pedig a paradicsommadarak mellett a kócsag a legdrágább dísz-toll. Látható ebből is, hogy a fenti becslés inkább túlzottan alacsony, mint túlzottan magas.

De ez csak az egyik világpiac!

Óriási dísz-tollpiacok ezenkívül még New-York, Berlin, Lipcse és Páris, melyek közül New-York versenyez Londonnal (egyetlen dísz-tollfeldolgozó házban egy év alatt 700.000 madarat dolgoztak föl), míg a többi csak alig marad el mögötte. Ha már most a sok apróbb központot nem számítjuk, akkor is legkevesebb 50.000-re tehető az évenként legyilkolt kócsagok száma.

Azt, hogy ez az irtózat pusztítás a kócsagállományra nem maradhatott katasztrofális következmények nélkül, fölösleges bizonyítgatni. Észak-Amerikában 1890-ben még milliókra ment a kócsagok száma, manapság 1000-re becsülik a kis kócsag és 700—800-ra a nagy kócsag

állományát.¹ A kimeríthetetlen gazdagságú venezuelai mocsarakból 1898-ban konzuli jelentés szerint még 1,538.738 gém dísztollát vitték piacra, 1908-ban már csak 257.916-ra rugott a kivitel.² Ausztráliából is majdnem teljesen kipusztult a kócsag, nagyon megapadt a létszám Kínában és Indiában is, habár utóbbi helyen a bennszülöttek a kócsag egy részét úgy szerzik meg, hogy a madarat elevenen megfogják, kócsagját kitépik és szabadonbocsátják. S minthogy a kócsagtollkereslet nem csökken, sőt folyton még emelkedik, nem kell nagy jóstehetség ahhoz, hogy a kócsagállomány teljes kipusztulását nem is nagyon távol eső időpontra megjövendőlhessük. Hiába óvatos és vad madár a kócsag, hiába rejti fészkrét a megközelíthetetlen ősnádasba, az alligátoroktól lakott mocsaras őserdő mélyébe, a dísztollvadász mindenüvé követi. S hiába védik, kimélik, őriztetik őket, a dísztollvadászok előbb az őrköt s azután a kócsagokat gyilkolták le, amint az megtörtént Amerikában.

Látható ebből a vázlatból, hogy a kócsag legnagyobb veszedelme, egyes kisebb területeket kivéve, nem a természeti viszonyok megváltozása, hanem a *divatörület*. Régóta tudják ezt az érdekelt körök s ezért a kócsag megmentése érdekében elsősorban ennek a divatnak a megszüntetésére törekedtek. Nem szorul bizonyításra, hogy mihamarabb megalkulna a nők világsszövetsége, amely számúzná a kócsagot a kalapokról, újra földerülne a kócsagoknak is. Megszűnne a tömeggyilkolás, nem pusztulna éhen évenként száz meg százezernyi elárvult gémfióka, amelyeknek szüleit lelőtte a lelketlen dísztollvadász, lassanként újra benépesednének a régi kócsagtanyák.

Az erre vonatkozó kezdeményezés már megtörtént Amerikában, Angliában, Franciaországban, s volt is valami nagyon csekély sikere. Így például az Egyesült-Államok egyes részeiben, ahol a kócsagpusztulás a legnagyobb méreteket öltötte (Dél-Karolina, Louisiana), a hölgyek már csak structollal, vagy háziszárnyasok tollával díszítik kalapjaikat s valószínű, hogy Angliában is volt valamelyes sikere a kócsagviselésellenes mozgalomnak, amelynek legerősebb fegyvere egy MATTINGLEY-től Ausztráliában fölvelt fényképsorozat volt, mely szívhezszólóan szemléltette a dísztollvadásztól legyilkolt kócsag elárvult fiainak borzalmas éhenpusztulását.

Kétségtelennek tartom, hogy e megrázó képek hatása alatt, amelyek minden nagyobb városban a kirakatokban közszemlére voltak kitéve, sok gyöngédelelkű nő fogadta meg magában, hogy nem visel többé kócsagot, de a nagy többség nem látta ezeket a képeket, de még aki látta is, elfeledte, s mikor elment kalapot vásárolni, nem ezekre a képekre gondolt, hanem azt nézte, hogy melyik kalap a szebbik.

¹ The Heron and the Plume Trade; Bird Notes and News. V. 1913. 68. lap.

² SCHILLINGS G. C., Die Vernichtung vieler Vogelarten durch moderne Damenmoden; Verh. d. V. Int. Ornith. Kongress 1910 in Berlin, 826. lap.

Némi helyi sikereket érhetek el azzal is, hogy az államhatalom bizonyos területeket védetteknek nyilvánított, amelyeken tisztán arra a célra kirendelt állami alkalmazottak voltak a kócsagtelepek őrzésével megbízva. Nem tekintve azt, hogy a búsás jövedelmű díszollvadász kétségkívül megpróbálja az örök megvesztegetését, ami, sajnos, sikerül is nem egy esetben, ez az intézkedés mégse tudta az amerikai kócsag pusztulását teljesen feltartóztatni, mert a díszollvadászok még az örök meggyilkolása árán is igyekeztek hozzájutni a telepekhez.

VI. FEJEZET.

A magyarországi kócsag védelme és megmentése.

A kócsagkérdés nemzetközi állásának ezen rövid vázolója után most már rátérhetek azoknak az intézkedéseknek az ismertetésére, amelyekkel egyrészt a mi kócsagjainkat még meg lehetne menteni, másrészt amelyekkel csak valamelyest is hozzájárulhatnánk a kócsagmentés nemzetközi munkájához. Még egyszer hangsúlyozom, hogy minálunk épen fordítva állanak a viszonyok, itt nem annyira a divat ellen kell megvédeni a mi kócsagjainkat, hanem főleg pusztuló életföltételeik megmentéséről kell gondoskodnunk. Mindazonáltal nálunk sem szabad a kócsagot megfelelő védelem nélkül hagyni s ezért a szükséges intézkedések röviden összefoglalva a következők:

1. Szigorú, súlyos büntető rendelkezések kiadása azok ellen, akik kócsagot lőnek, fészkelőtanyáikon zavarják őket, tojásaikat, fiókáikat elszedik és gondoskodás ezeknek a rendelkezéseknek a gyakorlati életben való foganatosításáról.

2. A jelenlegi kócsagtanyáknak és az azok környékén elterülő táplálkozási területeknek természeti emlékekként való fönntartása egyrészt kormányintézkedések, másrészt társadalmi úton a Magyar Természetvédelmi Szövetség megalkotása révén.

3. Mindennemű gémdíszoll beviteli tilalma.

4. Kócsagtenyésztő majorok szervezése a kócsagdíszollszükséglet fedezésére.

Az első pontra vonatkozólag nálunk eddig csak annyi történt, hogy a magyar földművelésügyi miniszterium az Ornith. Központ javaslatára a védett madarak közé fölvette a kócsagokat is, bár ezek nem tartoznak az úgynevezett *«hasznos»* madarak közé. A törvény értelmében 100 koronáig terjedő büntetéssel sujtandó az, aki a kócsagokat lelövi, azok fiait vagy tojásait elszedi.

Elsősorban ezt a mostani törvényt kellene olyképen megváltoztatni,

hogy a kócsagok lelövésére, fiaiknak, tojásaiknak elszedésére vonatkozó büntetés legalább 1000 korona, vagy súlyosabb szabadságvesztés legyen. Mert még megérhetjük azt az időt, amikor a dísz tollvadász a 100 korona pénzbüntetés lefizetése mellett még nyer a kócsagon s könnyen akadhatnak olyanok is, akik a kócsaglövés gyönyörűségeért szívesen áldoznak 100 koronát.

Ezt a törvényt a fészkelő területek környékén levő községekben plakátokon kellene kihirdetni s a községházakon, valamint az ország valamennyi csendőrségén a kócsagok képével díszítve állandóan kifüggesztve tartani, továbbá a kócsagpusztítók följelentőit és kézrekerítőit a fizetendő bírság rovására magas jutalomban kellene részesíteni. Mindezt egyszerű kormányrendelettel meg is lehet tenni.

Sokkal nehezebb azonban a dolognak a másik része. Tudjuk, hogy a kócsagok rendkívül érzékenyek a természeti viszonyok megváltozásai iránt és a legnagyobb védelem mellett is elmaradnak régi fészkelő tanyájukról, ha azok a kultúraokozta megváltozások következtében már nem elégítik ki kényes igényeiket. A főadat itt jelenlegi utolsó kócsagtanyáinknak oly állapotban való föntartása, hogy azok belátható időigig továbbra is alkalmasak legyenek a kócsagok megtelepedésére. Minthogy az összes még meglevő kócsagtanyáinkat bejártam, ismerem a helyi viszonyokat, azért állíthatom, hogy bizonyos anyagi áldozatokkal ezek a területek, mint kócsagtanyák még sokáig fenntarthatók. Az alábbiakban minden egyesnél részletesen ismertetem, hogy mily intézkedések segítségével lehetne még meglevő kócsagtanyáinkat továbbra is fenntartani.

A Fertő-tavi kócsagtelep jelenleg még megközelíthetetlennek tekinthető. A tó illmiczi partján levő kis erdővel szemben fekvő rengeteg náderdőben van a tanya. A vízállás nagyon alacsony lévén, a halászok nem vághatnak oda csónakutakat, a gyalogszerrel nekiinduló pedig a biztos halálba menne. A 600—800 m. széles és sok kilométer hosszúságban elterülő nádasban hamarosan eltévedne s nagy szerencséről beszélhetne, ha újból partra jutna. A kócsag költsége tehát itt meg van védve, csak avas nádról kellene gondoskodni, vagyis vágatlanul kellene hagyni a fészektanyát körülvevő 15—20 holdas nádaszt. Ez a nádas a HERCEG ESZTERHÁZY-féle hitbizományhoz tartozik és így azt hiszem alig merülhet föl kétség aziránt, hogy a létesítendő Magyar Természetvédelmi Szövetség minden ellenszolgáltatás nélkül is alapítványi tagság fejében fogja megkapni a kócsagfészkeléshez szükséges nádasterület fölött való rendelkezés jogát. A fészkelőhely biztosításán kívül még csak a lelövés és egyéb zavarás ellen kell biztosítani az itt tanyázó kócsagokat s ennek egyik előfeltétele, hogy az illmicz-bánfalupomogyi vadászbérletet ne adják ki bécsi pénzes embereknek, hanem a vizivadászatot egyáltalában be kell tiltani s a többi vadra vonatkozót is

csakis föltétlenül megbízható személyeknek kiadni és a kócsagok számára még külön őrségről gondoskodni. A hercegi uradalom vad- és mezőőreit lehetne esetleg erre a célra megnyerni évi meghatározott összeget biztosítván nekik és külön jutalomdíjat kócsagvadászok följelentéseért és kézrekerítéseért. A siker teljes biztosításához végül még szükséges volna, hogy a fészkelőtanyát és az őrző személyzetet időnként a Természetvédelmi Szövetség hivatalos kiküldöttje ellenőrizze, nehogy a többi intézkedés a látszólagos nemtörődomség miatt sikertelen maradjon.

Úgy hiszem, hogy a vázolt intézkedésekkel, melyek aránylag könnyen végrehajthatók, a fertőtavi kócsagtelep fennállását biztosítani lehetne, sőt arra is volna remény, hogy a kócsagokhoz egyéb gémfajok is csatlakoznának. A vizivadászat betiltása révén ez a madártanilag oly érdekes és gazdag terület hazánk egyik látványosságát alkotó gyönyörű természeti emlékévé válna.

A kisbalatoni kócsagtelep szintén óriási kiterjedésű náderdőben van, de ezt már keresztül-kasul szelik a halászkótlól vágott csapások, nyiladékok, úgy hogy csónakon majdnem mindenüvé eljuthat az ember. Itt úgyszólván évről-évre maradnak avas nádparcellák, mert a nagy távolságok és rossz közlekedési viszonyok miatt nem lehet az egész nádtermést kiszállítani. Természetesen azonban itt is csak előnyére volna a kócsagállománynak, ha fészkelési helye évről-évre és maga a kócsag is minden zavarás ellen biztosítva volna. A terület egy része itt szintén hitbizomány, még pedig HERCEG FESTETICH TASZILÓ birtoka, jelenleg bérletbe van adva és szerencsére lelkes madárvédő SZABÓ LAJÓS kezére, aki tőle telhetőleg védelemben részesíti a kócsagállományt. A terület másik része a zalavári apátsághoz tartozik és erről az oldalról történik állítólag a legtöbb háborgatás. Sajnos, az eddigieknél sokkal mélyrehatóbb eszközökre volna szükség, hogy ezt a kócsagjáról úgyszólván országosan és világszerte ismert területet idegenek és helybeliek rablásai és pusztításai ellen megvédhessük. DR. LOVASSY SÁNDOR szerint az 1916. évi költést július végére majdnem teljesen kilőtték. A kócsagállományt itt is csak úgy lehetne véglegesen biztosítani, ha az egész területet *természeti emlék*-ké lehetne avatni, amihez a birtokviszonyok alapján meg is van a teljes remény. A terv nagyobb befektetések és jövedelemfeláldozások nélkül is végrehajtható, mert hiszen a halászatot a mostanihoz képest még fejleszteni, a nádkitermelést és legeltetést vagy szénatermelést legalább is az eddigi színvonalon lehet megtartani. Mindössze a vadászatot kellene a minimumra korlátozni és az őrzést a maximumra fokozni az uradalmi vad- és mezőőrök szaporításával és jutalmazásával s úgy a személyzetnek, mint a telepnek állandó ellenőrzésével.

A vázolt viszonyok számbavétele tehát itt is azt eredményezi, hogy a kócsagállomány fenntartása a kisbalatoni telepen se ütközik leküzd-

hetetlen akadályokba. A birtokosok részéről biztosan lehet számítani a legmesszebbre menő előzékenységre, csak meg kell adni a kész tervet s a létesítendő Természetvédelmi Szövetség által a végrehajtáshoz szükséges anyagi eszközöket.

A lukácsfalvi Fehértó kócsagtelepét nem tudtam megtalálni, de a helyi viszonyokat ismerem. Egyetlenegy fészket találtam itt a tóhoz csatlakozó «Carska bara» partján álló régi fűzfán. Egészen kivételes eset, hogy nálunk a kócsag a fára rakja a fészket. De akár az erdőben, akár a tó egy részét borító nádasban fészkelnek a kócsagok, az a fenntartásukra vonatkozólag nem lényeges. A döntő tényező itt az, hogy maga a tó és a környezete is a jelen állapotban megőriztessék. A tó az ŐRGRÓF PALLAVICINI ARTHUR-féle uradalom tulajdona és halgazdaságra van berendezve. A lecsapoltatás ellen eszerint biztosítva van és csak a halászat érdekeit károsító gémekekre kellene még kiterjeszteni a védelmet, amit az uradalom bizonyos arányú kártalanításával s a halivadék fokozottabb őrzésével lehetne elérni, ha ugyan maga az uradalom számot tartana erre. Itt is megvan annak a lehetősége, hogy az uradalom beáll a Természetvédelmi Szövetség alapító tagjai közé és mint ilyen a maga részéről lehetőleg megkönnyíti annak a tervnek a megvalósítását, hogy ez a terület is természeti emlékeink közé vétessék. A Carska bara árterületnek tehát jelenlegi állapotában való fenntartása szintén nem ütköznék leküzdhetetlen akadályokba.

Szóval a lukácsfalvi Fehértóra és környékére is megvan a lehetőség, hogy aránylag csekély áldozatok árán kellő őrizettel és ellenőrzéssel hazánk egyik remek természeti emlékévé avattassék.

Az Obedszka bara mint a kis kócsag utolsó fészkelési helye, már eddig is majdnem természeti emlékként volt kezelve s a háború alatt a telep lakóinak védelme nemcsak a Száván innen, hanem túl is biztosítva volt. A terület a péterváradai közbirtokosság tulajdona, amely eddig is mindig lemondott arról, hogy belőle hasznót és jövedelmet húzzon s bizonyára nem kőné teljesíthetetlen föltételekhez az első horvátországi természeti emlék létesítését. Maga a terület minden költség és befektetés nélkül, csakis a jelenlegi táplálkozási területek biztosítása révén, talán örökre is megmaradhat jelenlegi állapotában, amelyben ezernyi és ezernyi gémnek ad tanyát és megélhetést. Kellő kimélettel és védelemmel bizonyosra vehető, hogy ez a telep lehetne a kontinens legnépesebb gémtelepe, legnagyobb ilyenmű látványossága. Csak kellő őrzésről és állandó ellenőrzésről kellene gondoskodni, hogy illetéktelen kezek ne garázdálkodhassanak a telepen.

A felsorolt rendszabályok életbeléptetésével legjobb meggyőződésem szerint még hosszú időre biztosíthatjuk a hazai kócsagállomány fennmaradását, sőt alapos a remény, hogy ez az állomány az állandó kimélet

következtében még növekedni is fog. A kócsagok jelenleg még nincsenek teljesen elvadítva a régi tanyáktól, még nem váltak teljesen hazátlanokká, idegenekké, még ragaszkodnak az ősi fészkelőtelephez s így a megmentésükre irányuló mozgalom a teljes siker jegyében indulhat meg.

Csak egy kérdés marad megoldatlanul: honnan vegyük mindehhez az intézkedéshez a szükséges anyagi eszközöket? Ezt a terhet is, mint annyi mást, tiszttára az államra hárítsuk vagy talán megkíséreljük a kócsagvédő vagy általánosabban Természetvédelmi Szövetség megalakításával a befolyó tagsági díjakból fedezni a költségeket? A talaj eléggé elő van készítve, mert hiszen a M. Ornith. Központ működése és az Állatvédő Egyesületnek az egész országot átfogó nagyarányú tevékenysége következtében a madárvédelem országosan szervezve van. Ennek a kérdésnek a végleges rendezésére azonban a jelenlegi idő nem alkalmas, mert ami szeretet, irgalom és könyörület lakozik a szivekben és kötelességtudás a lelkekben, azt minden korlátozás nélkül honvédő hőseink szenvedéseinek enyhítésére a háború ütötte sebek gyógyítására kell szentelnünk. De majd a háború után, amikor végre itthon lesznek honvédő hőseink is, akik között annyi a lelkes, melegszívű természetbarát, a nagyobb és biztosabb siker reményében indítható meg ez az épen olyan szükséges, mint az egész nemzet dicsőségére váló mozgalom.

Az eddigi intézkedések kizárólag a hazai állomány megmentésére vonatkoztak. A 3. pontban minden gémdísztollra, esetleg kibővítve mindennemű dísztollbevitelére — a structoll kivételével — ajánlott tilalom közvetve az egész világ kócsagállományának megmentésére irányul. Ha az összes számbajöhető országokban behoznák ezt a tilalmat, akkor a kereslet megszűnésével, csakhamar keveset jövedelmező foglalkozássá sülyedne le a sok fáradsággal és költséggel járó dísztollvadászat, amely ilymódon szinte magától megszűnne. Minthogy sok vidéken a kócsagállományt eddig csak a dísztollipar veszélyezteti, azért ezzel az intézkedéssel egy csapásra századokra lehetne biztosítani a kócsagok fennmaradását.

A külföldi dísztollbehozatal megszüntetésével előálló dísztollhiányon nem volna nehéz segíteni. Hazánkban rengeteg káros és a vadászat tárgyát alkotó hasznos madarat lőnek évenként, amelyeknek feldolgozott dísztollai a hazai szükségletet túllontúl fedeznék. Erre vonatkozó tervezetemet benyújtottam a magy. földművelésügyi miniszteriumnak, amely azt kiindulási alapul el is fogadta s a teljes kidolgozással a Magyar Ornith. Központot bízta meg. Amint helyreáll a béke, teljes erővel hozzálátunk majd a hazai dísztollipar megszervezéséhez s mihelyt az üzem csak részben is ki tudja elégíteni a keresletet, megindítjuk egyúttal a mozgalmat a külföldi dísztollbehozatal megszüntetése iránt, ami annál könnyebben

mehet majd, mert a háború alatt már úgyis életbelépett ez a tilalom és a háború után csak annak további érvénybentartását kell a hazai dísztollipar egyidejű megszervezésével keresztülvinni.

Most még egy utolsó kérdést kell érintenem.

A kócsagok megmentését célzó 4-ik javaslatom a kócsagtenyésztő-majorok szervezése. Nem szorul bizonyításra, hogy a hölgyvilág nem szívesen fog véglegesen lemondani a «kócsag»-viseletről. Hiszen magam is kénytelen vagyok elismerni, hogy ez a legszebb dísztoll, szebb akármelyik paradicsommadár tollánál, a természetnek valósággal páratlanul ékes remek alkotása. Kétségtelen dolog, hogy senkisémmel mond le róla szívesen, már pedig, ha a behozatalt megtiltjuk s az itthoniak utolsó maradványát megvédjük, akkor ugyan honnan szerezzék meg a hölgyek az annyira áhított szép kócsagot. Hiszen igaz, hogy senkinek se a testi jólétét, se a lelki üdvösségét nem érinti, hogy kócsag díszíti-e a kalapját, vagy másfajta dísztoll, de viszont ha módunkban áll madárpusztítás nélkül is szerezni kócsagot, miért ne tennők? Erre szolgálnának a strutenyésztő-majorok mintájára szervezendő kócsagtenyésztőmajorok.

A dolog nem lehetetlen. Bár eddig seholsem rendeztek be kócsagtenyésztést s így hiányzanak az idevágó tapasztalatok, mégis meg lehet kezdeni a kísérletet, mert az állatkertekben majd mindenütt fészkelnek és szaporodnak a kócsagok, különösen azok, amelyek fiókakorukban kerülnek oda. Alkalmas terület is volna az ezirányú kísérletek megkezdésére. Keszthely mellett van a csodás gyógyító hatásáról híres Hévíz, melynek a Balatonba ömlő meleg forrásainál állandóan kitelelnek egyes gémfajok. Ennek a hőforrásnak a vizével kellene táplálni a létesítendő kísérleti kócsagtenyésztőmajorot, melyet a jövedelmezőség fokozására és a kócsagok táplálkozásának biztosítására halgazdasággal kellene egybekapcsolni. A tenyészállatokat külföldről még be lehetne szerezni s már néhány esztendő alatt benépesülne a major. Aránylag kevés befektetés és csekély üzemköltség mellett a kócsagtenyésztő-majorral párosult halgazdaság dús és biztos jövedelmet hozna s nem kellene a kócsagot se nélkülöznünk. Egyelőre még kétes, hogy akad-e erre vállalkozó, de a kócsagbehozatali tilalom életbeléptetése után kitűnő üzlet lesz a kócsagtenyésztés s akkor bizonyára lesz ilyen tanya nemcsak egy, hanem több is. Erre elég alkalmas hely van az országban s a főntemlített természeti emlékek mocsarai egytől-egyig szintén alkalmasak ilyen kócsagtenyésztőmajorok létesítésére.

Fejtegetéseim végére értem! Azt hiszem, hogy a kérdést minden vonatkozásaiban eléggé megvilágítottam, úgy hogy csak a fölvetett tervek gyakorlati életrekeltése marad hátra. Vagy talán még egyszer hangsúlyozzam-e, hogy itt az utolsó óra, amikor még eredményesen megakadályozható kócsagjaink végpusztulása? Azt hiszem szükségtelen, mert ez a tény

fejtegetéseim során kétségtelenül kiderült. Ha pedig valóban így van a dolog, akkor abból le is kell vonni a következtetést és minden lehető meg kell tenni a végpusztulás elhárítására. Még pedig lehetőleg azonnal, amíg még nem késő. A háború után fölépítendő új Magyarországra nemcsak a történeti, hanem a természeti emlékeket is át kell vinni, mert hiszen az új Magyarország se lehet csak a munka országa, annak is szükség lesz pihenésre, nemes szórakozásra, az őstermészetnek mással nem pótolható nevelő, erkölcsnemesítő hatására. Az utókor nem fogja érdemnek betudni, ha pusztulni engedjük gyönyörű természeti emlékeinket, sőt inkább a kor elmaradottságát, az arra hivatottaknak s a köznek megbocsáthatatlan mulasztását fogja megállapítani és megbélyegezni.

